

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ZİRKİ BEYLİKLERİ VE BEYLERİ TARİHİ

Fatih PEKOL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt DEDE

MARDİN 2017

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 147751011 numaralı öğrencisi Fatih PEKOL'un hazırladığı “Zirki Beylikleri ve Beyleri Tarihi” başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 17/02/2017 Cuma günü saat 13:00'te yapılmış, tezin onayına oy çokluğu/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Üye :Yrd. Doç. Dr. Zekai ERDAL

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Mevlüt DEDE

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun .20./03./2017 tarih ve .13./01. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2017

Enstitü Müdürü
Yrd. Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE METODOLOJİSİ	x
1. Araştırmanın Amacı	x
2. Kapsam ve Sınırlılıkları	x
3. Araştırmanın Kaynakları	x
3.1. Yazılı Kaynaklar	x
3.1.1. Şecereleler	x
3.1.2. Osmanlı Arşiv Belgeleri.....	xi
3.1.3. Diğer Kaynaklar	xi
3.2. Sözlü Kaynaklar	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
Osmanlı Hâkimiyetinde Kürtler	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. ZİRKİLER'İN KÖKENLERİ	6
1.1. Zirki İsmiinin Tarihsel Kökeni ve Anlamı	6
1.2. Şeyh Hasan Zerraki ve Ailesi.....	8
İKİNCİ BÖLÜM	12
2. OSMANLI HÂKİMİYETİ ÖNCESİ VE SONRASI ZİRKİLER	12
2.1. Atak (Entak) Beyliği	12
2.1.1. Ahmet Bey Zirki bin Mir Muhammed (?-1540)	13
2.1.2. Şahım Bey bin Ahmet Bey (1540-1549).....	16
2.1.3. Yusuf Bey bin Ahmet Bey (1549- ?)	17
2.1.4. Kurd Bey (1556-1556)	17
2.1.5. Budak Bey (1556-?)	18
2.1.6. Ahmet Bey (1567-1574)	18
2.1.7. Hasan Bey bin Yusuf Bey (1574-1594).....	18
2.1.8. Yusuf Bey bin Hasan Bey (1594-?)	18
2.1.9. Veli Bey bin Hasan Bey (?-1598)	18
2.1.10. Ahmet Bey bin Veli Bey (1598-?)	19

2.1.11. Alihan Bey (?-1645).....	19
2.1.12. Seyyid Mahmud bin Alihan (1645-?)	19
2.1.13. Abdullah Bey (?-?).....	20
2.1.14. Ali Bey (1697-?)	20
2.1.15. İsmail Bey (1701-?).....	20
2.1.16. İbrahim Bey (1712-1713).....	20
2.1.17. Evliya Bey (1713-?)	21
2.1.18. Seyit İbrahim Bey (?- 1726).....	21
2.1.19. Ahmet Bey bin Seyyid İbrahim (1726-?).....	21
2.1.20. Ahmet Bey (1730-?).....	21
2.2. Tercil Beyliği	22
1.2.1. Seyit Hüseyin Bey (?-?)	23
1.2.2. Ömer Bey bin Hasan Bey (?-1483)	23
2.2.3. Budak Bey bin Ömer Bey (1483-1505)	23
2.2.4. Ahmet Bey bin Budak Bey (1505-1507)	24
2.2.5. Ali Bey bin Budak Bey (1507/8-1529/30).....	24
2.2.6. Şemsi Bey (?-?).....	24
2.2.7. Haydar Bey bin Şemsi Bey (?-1578)	24
2.2.8. Budak Bey bin Haydar Bey (1578-1593)	25
2.2.9. Hüseyin Bey (1593-?)	25
2.2.10. İsmail Bey (?-?).....	25
2.2.11. Ömer Bey (?-?).....	25
2.3. Derzin Beyliği	25
2.3.1. Emir Hamza bin Emir Halil bin Emir Gazi (?-?).....	26
2.3.2. Muhammed Bey bin Emir Hamza (?-1529).....	27
2.3.3. Şahkulu Bey bin Muhammed Bey (1529-1551/52)	27
2.3.4. Yakup Bey bin Muhammed Bey (1551/52-1576/77).....	28
2.3.5. Duman Bey bin Yakup Bey (1576/77-1578)	28
2.3.6. Muhammed Bey bin Duman Bey (1578-?).....	29
2.3.7. Hasan Bey (?-?).....	29
2.3.8. İbrahim Bey (?-?)	29
2.3.9. Haydar Bey (?-?)	29
2.3.10. Cihanşah Bey (1703-1710)	30
2.3.11. Halef Bey (1710-?).....	30
2.4. Gırdıkan Beyliği.....	31

2.4.1. Halil Bey (1558-?).....	31
2.4.2. Nasır Bey (?-?)	31
2.4.3. Muhammed Bey bin Nasır Bey (?-?)	31
2.4.4. Nasır Bey bin Muhammed Bey (?-?)	32
2.4.5. Mir Muhammed Bey (?-?)	33
2.5. Osmanlı Merkezileşme Sürecinde Zirkiler	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	35
3. ZİRKİLERDE MİMARİ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI.....	35
3.1. Mimari Yapılar.....	35
3.1.1. Atak Kalesi.....	35
3.1.2. Atak Vakıf Ahmet Camii (Camii Kebir).....	36
3.1.3. Kör Veli Camii (Küçük Camii) ve Şeyh İsmail Türbesi.....	36
3.1.4. Şeyh Hasan Zerraki Mezarı (Lice-Dibek Köyü).....	37
3.1.5. Diyarbakır Ulu Camii Şafiler Kısmı	38
3.1.6. Derzin Kalesi.....	38
3.1.7. Adakale Köyü Camii.....	38
3.1.8. Gırdıkan Kalesi	39
3.1.9. Çevrimtepe Köyü Camii (Halil Bey Camii)	39
3.1.10. Boşat Kalesi	40
3.1.11. Hazro Ulu Camii (Büyük Camii).....	40
3.1.12. Tercil Kalesi	42
3.2.Toplumsal Doku.....	42
3.3. Dil ve Edebiyat.....	42
3.4. Folklor ve Eğlence	43
3.4.1. Folklor	43
3.4.2. Eğlence	47
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA	53
EKLER.....	58
ÖZGEÇMİŞ.....	75

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Zirki Beylikleri Ve Beyleri Tarihi

Fatih PEKOL

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2017: XIV+75 Sayfa

Zirki coğrafyası bugün, Diyarbakır'ın Lice ve Hazro ilçeleri ile Siirt'in Baykan ilçesini kapsamaktadır. Zirki bölgesi sırasıyla Selevkos, Bizans, İslam, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı hâkimiyetlerine girmiştir. Zirki bölgesinde Zirki soyundan gelenlerin oluşturmuş olduğu dört beylik mevcuttur. Bu beylikler şöyledir: Atak Beyliği, Derzin Beyliği, Tercil Beyliği ve Gırdıkan Beyliği'dir. Atak ve Tercil Beyliği Diyarbakır bölgesinde, Derzin ve Gırdıkan Beyliği ise Siirt bölgelerinde yaşam alanı bulmuşlardır. Zirki soyunun geldiği kişi ise Şeyh Hasan Zerraki olduğu kabul görmektedir. Şeyh Hasan Zerraki'nin Şam vilayetinden Mardin vilayetine, oradan da Atak bölgesine geçtiği rivayet edilir. Şeyh Hasan Zerraki'nin oğulları burada hüküm sürmüş; daha sonra ise Tercil, Derzin ve Gırdıkan bölgelerine gidip bu bölgelerde beylikler kurup yönetmişlerdir. Kurulan bu beyliklere Zirki ya da Zırkan beylikleri denilmektedir. Zirki beylikleri Çaldıran Savaşı öncesi Şii İran'a bağlıyken Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise diğer Kürt beylikleri gibi Osmanlı hâkimiyetine girip Osmanlı idaresinde hükümet sancakları ve yurtluk ocaklık sancakları şeklinde yönetilmişlerdir. 19. yüzyılda Osmanlı'nın merkezileşmesi ile beraber, beylik statüleri ellerinden alınmıştır. Osmanlı'nın merkezileşmesi ile birlikte yeni düzene uymayan bazı Zirki beyleri Sivas ve Edirne gibi batı şehirlerine yerleştirilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Atak, Derzin, Zirki, Lice.

ABSTRACT

Master Thesis

Zirki Tribal Conferations And History Of Zirki Chiefs

Fatih Pekol

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2017: XIV+75 Page

Zirqi geography, at the present includes the districts of Lice and Hazro of Diyarbakir and Baykan of Siirt. The Zirki region has entered into the sovereignty of Selevkos, Byzantium, Islam, Seljuk, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi and Ottoman respectively. There are four principalities in the zone of Zirqi that are formed by the descendants of Zirqi. These principals are: Atak Principality, Derzin Principality, Tercil Principality and Girdikan Principality. Atak and Tercil Principality Diyarbakir region, Derzin and Girdikan Principality have found living space in Siirt regions. The descendant of the Zirqi is considered to be Sheikh Hasan Zerraki. It is reported that Sheikh Hasan Zerraki passed from Damascus province to Mardin province and from there to Atak area. The sons of Sheikh Hasan Zerraki reigned here; Then Tercil, Derzin and Girdikan regions, and founded and governed the principalities in these regions. The established principalities or clans are called to zirq zirqan. Zirqi principals belonged to Shiite Iran before Battle of Çaldiran, but after Battle of Çaldiran, they entered into Ottoman domination like other Kurdish principals and were governed as government banners and local banner banners in the Ottoman Empire. With the centralization of the Ottoman Empire in the 19th century, the status of the Principality has been taken away from. With the centralization of the Ottoman Empire, some Zirqi bearers who did not comply with the new order were placed in western cities like Sivas and Edirne.

Key Words: Atak, Derzin, Zirqi, Lice.

ÖNSÖZ

Tarihsel olarak Artuklular dönemine müteakip başlayan, daha sonra Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler döneminde de varlıklarını sürdürmeye çalışan Zirki beylikleri, Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte etkinlik kazanmaya başlamışlardır. Zirki beylikleri; Atak, Tercil, Derzin ve Gırdıkan kollarından müteşekkildir.

Bu çalışmada Zirki beyliklerinin bu dört kolunun, öncelikli olarak siyasi tarihi üzerinde durmaya gayret gösterdik. Bununla birlikte, kültür medeniyet boyutuna ilişkin eldeki bilgiler ışığında, bilgi sunmaya çalıştık. Konuyla direkt olarak matbu kaynakların azlığı ve vesikaların yeterli sayıda olmaması, çalışmanın içeriğini olumsuz etkilemiştir. Ancak bununla birlikte beyliğe dair, soy kütükleri ve mühimme kayıtları çalışmamızda öncelikli kaynaklar vazifesi görmüştür. Bu açıdan eksikliklerine rağmen alana ilişkin yapılmış ilk akademik çalışma hüviyeti taşıyan bu araştırma, daha kapsamlı çalışmalara önayak olacağı umudundayız.

Tez metnine hazırlık mahiyetinde araştırmanın yöntemi, amacı, sınırları ve yararlanılan yazılı ve sözlü kaynaklara ilişkin bilgi vermeye gayret gösterdik. Araştırmanın Giriş Bölümünde, Zirki beyliklerinin ve beylerinin Osmanlı hâkimiyetine dâhil olduğu süreci işleyip Osmanlı öncesi bölgedeki genel durum hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalıştık.

Çalışmamız toplamda üç bölüm olup Birinci Bölümde, Zirki beylerinin kökenleri, ilk dönemleri ve Şeyh Hasan Zerraki'nin tarihsel kişiliği üzerinde durduk. İkinci Bölümde, Zirki beyliklerini oluşturan kolların idarecilerini, kronolojik sıra esaslı gözeterek beyliklerin siyasi tarihini ayrıntılı bir şekilde anlatmaya gayret ettik. Neticede beyliklerin ve beylerin siyasi tarihini Osmanlı'nın merkezileşme süreci ile sonlandırdık.

Üçüncü Bölümde, kültür ve medeniyet açısından, Zirki beylerinin geride bıraktıkları eserler incelenmeye çalışıldı. Mimari eserler öncelik teşkil etti. Mimari eserlerin yanı sıra, savunma amaçlı kaleler hakkında da bilgi sunduk. Bu bölümde üzerinde durduğumuz başlıklar arasında Zirki aşiretinin toplumsal dokusu, dil ve edebiyatın sergilediği gelişimin yanı sıra, folklor ve eğlence gibi konulara da değinilmiştir. Böylelikle bu beyliklerin gerek siyasi ve gerekse sosyal açıdan derli

toplu bir şekilde tanıtılmasını gaye edindik. Zirki beylikleri ve beylerinin tarihine ilişkin, derli toplu akademik çalışmanın eksikliğinden doğan ihtiyaç üzerine hazırladığımız bu çalışma, XIV. ve XIX. yüzyıllar arası periyotları kapsamaktadır.

Çalışmam süresince bilgi, tecrübe ve desteğini benden esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Dede ve kıymetli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Musa Öztürk ve Yrd. Doç. Dr. Zekai Erdal'a desteklerinden ötürü sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmayı oluşturmamda bana akademik zemin hazırlayan ve desteklerini benden esirgemeyen değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Veysel Gürhan, Yrd. Doç. Ercan Gümüş ve Dr. Yusuf Baluken'e yardımlarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanı sıra Beylikler tarihi hususunda bana bilgi aktaran ve konunun araştırılmasında bana destek olan Zirki Atak koluna mensup aileden olan Recep Işık ve Ethem Işık'a desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Aynı şekilde Edirne'ye sürgüne gönderilen Zirkilerden, Timur Bey'in torunlarından Mahmut Timur'a belge ve bilgi paylaşımı hususundaki desteğinden ötürü sonsuz teşekkür ederim.

Fatih PEKOL

ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE METODOLOJİSİ

1. Araştırmanın Amacı

Bu alıřmada XIV. yūzyıldan bařlanarak XIX. yūzyılın ilk yarısına kadar Diyarbakır, Mardin ve Siirt'te yayılma gōsteren daha sonraları ise Elazıē, Sivas ve diēer birçok ile yayılmış olan Zirki sūlalesinin, sūlalenin oluřturmuř olduēu siyasi ve toplumsal yapıların ve bu sūlalenin kurmuř oldukları beyliklerin ne ōlūde hākimiyet kurdukları ve toplumsal olarak buldukları coērafyaya nasıl etki ettiklerini irdeleyeceēiz. Toplum arasında çokça isimlerinden bahsedilen ancak gerçek kimlikleri ile ilgili çok az bilgi bulunan Zirki sūlalesi ve bu sūlalenin oluřturdukları beyliklerin gerçek hūviyetleri ve hūkūm sūrdükleri coērafya bu çalıřma ile aydınlatılmaya çalıřıldı.

2. Kapsam ve Sınırlılıkları

Őeyh Hasan Zerraki ile başlayan Zirki beylikleri, XIX. yūzyıla kadar politik olarak varlıklarına devam edip daha sonraki dōnemlerde ise ōzellikle Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesiyle beraber aşiretleşip birer toplumsal kurum halini almışlardır. Çalışmanın ana konusu, Zirki beyliklerinin ilk beyi olan Őeyh Hasan Zerraki ile kendisinden sonra gelen beylerin kurmuş oldukları beyliklerdir. Bu amaçla konun daha iyi anlaşılabilmesi için bōlgenin o dōnemki idari yapısı sosyo-politik durumu ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunmuş olduēu siyasi vaziyette kısmen ele alınmıştır. Bu dōnemde konumuzun temel unsurları olan Atak, Tercil, Derzin ve Gırdıkan beyliklerinin ve hūkūm sūrdükleri alanlar olan Diyarbakır'ın Lice ve Hazro ilçeleri ile Siirt'in Baykan ilçesinin sosyo-politik yapılarına da deēinilmiřtir.

3. Araştırmanın Kaynakları

3.1. Yazılı Kaynaklar

3.1.1. Şecereleler

Çalıřmamızın en ōnemli kaynaēı, orijinali ceylan derisi ūzerine yazılı olduēu dūřūnūlen ve elimizde dijital fotoēraf makinası ile çekilmiř gōrūntüsü olan, 3 nūsha halinde, rulo řeklinde ve dōnemin Nakibū'l Eřrafları tarafından onaylanmış Zirki

şeceresidir. Bu şecere 3 nüsha halinde hazırlanmıştır: Birinci nüsha 865/1460 tarihinde, ikinci nüsha 931/1525 tarihinde ve üçüncü nüsha da 1317/1900 tarihinde yazılmıştır. Bu şecere Zirki beylerinin kronolojik sıralanması ve bu konudaki karışıklıkların çözümlenmesi hususunda bizlere önemli ipuçları vermiştir. İkinci olarak 881/1476 tarihli Osmanlı arşivinde bulunan Zirki şeceresinde, Zirki beyleri ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Bunun yanı sıra Işık ailesinin elinde bulunan şecere ile yaklaşık bilgiler vermesinden ötürü önemli bir birinci el kaynaktır. Üçüncü olarak 1298/1881 tarihli, Ramazan Demir'in "*Zirki Yöresi ve Seyit Hasan Zerraki Ziyaret*" adlı kitabındaki şeceredir. Bu şecerede diğer iki şecere ile önemli ölçüde örtüşmesinden ötürü çalışmamızın şecere kısmını bu üç şecere üzerinden sürdüreceğiz.

3.1.2. Osmanlı Arşiv Belgeleri

Çalışmamızın birçok aşamasında, konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve özünden kopmaması maksadıyla arşiv belgelerinden çokça yararlanılmıştır. Arşiv belgelerinde özellikle mühimme defterlerinde Zirki beyleri ile ilgi ehemmiyetli bilgiler elde ettik. Özellikle Zirki beyliklerinin siyasi yapısının iyice anlaşılabilmesi için mühimme defterleri ile beraber diğer arşiv belgeleri de önem arz etmekte olup konuyla ilintili bilgilere ulaşılmıştır. Ulaşmış olduğumuz ve çalışmamızda kullanmış olduğumuz bazı Osmanlı arşiv belgeleri şöyledir: 3, 5, 44, 64, 110, 111, 114, 119 numaralı mühimme defterleri, 16 numaralı tahvil kalemi defteri, 1412 ve 1512 numaralı ruus defteri, 212 numaralı tımar ve zeamet tevcih defteri, 266 numaralı Kamil Kepeci kataloğu tahvil kalemi defteri, 200 numaralı tapu tahrir defteri ve bunların yanı sıra 8333 ve 5246 numaralı Topkapı sarayı arşivi ile İstanbul müftülüğü nakibü'l eşraf defterleri çerçevesinde 1 ve 2 numaralı meşihat defterleridir.

3.1.3. Diğer Kaynaklar

Konuyla ilgili kaynak eserler çok az sayıda bulunmaktadır. Bu kaynak eserler şunlardır; Şerefhan-i Bitlisi'nin Kaleme aldığı, "*Şerefname*" adlı eser, bu eserde beylikler ile beyler hakkında önemli ipucu bilgiler verilmektedir. İbü'l-Münşi'nin "*Hasankeyf Vakayinamesi*" adlı eserinde Boşat Zirkileri konusu işlenmiş

olup Zirkilerin köken tartışmalarında aydınlatıcı bilgiler sunulmuştur. Ayrıca İbn'ül Ezrak'ın "Tarih-ül Meyyafarikin ve Amid; Mervani Kürtleri Tarihi" adlı yapıtta, bizlere Zirki beylikleri öncesi Atak bölgesiyle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bunların yanı sıra Evliya Çelebi "Seyahatname" adlı eserinde, Zirkilerin Atak kolu ile ilgili önem arz eden bilgiler sunmaktadır.

Konuyla ilintili araştırma eserlerinin bazıları şunlardır; Şevket Beysanoğlu'nun yazmış olduğu; "Anıtları Ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi" kitabının Cilt-1 ve Cilt-2'sinde Zirki beylikleri ile ilgili tarihi menkıbeler anlatılmaktadır. Alpay Bizbirlik'in "16. yüzyılın Ortalarında Atak Sancağı ve Sancak Beyleri Üzerine Notlar" ve "16. yüzyılda Tercil Sancağı Üzerine Notlar" adlı makalelerinde Tercil Beyliği ve Atak Beyliği ile ilgili sosyo-ekonomik bilgiler verilmektedir. Fahrettin Kırzıoğlu'nun Kara Amid dergisinde yayınlanan; "Atak'ta Artuklu Vali Melik Adil'in Minare Kitabesi ve Atak/ Lice Ocaklı Begleri Zirkiler, Lice Kitabeleri" adlı makalesinde Zirkilerin Atak beyleri ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Hasan Yüksel'in "Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'müretü'l-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi" isimli makalesinde Zirkilerin Keban bölgesi kolu üzerinde durulmuştur. Bunlar başlıcaları olup konuyla ilgili birçok makale, kitap ve internet sitesinden yararlanılmıştır.

3.2. Sözlü Kaynaklar

Sözlü kaynaklar, son zamanlarda tarih biliminin yerele inmesi konusunda önemli bir yer edinmiştir. Çünkü sözlü tarih toplumun hafızasıdır. Toplum genel anlamda yaşamış oldukları travmaları, iyi veya kötü anları hafızasında hapseder ve yıllar geçse bile o yaşanan anlar, toplumun bilinçaltında genç ve dinamik kalır. Tam da böylesine toplum hafızasında dinamik olan anlar, en çok da tarih bilimin ilgisini çekmektedir. Özellikle yerel çalışmalarda tarihçilerin kayıt altına alınmış kaynak bulması zorlaşır. Ancak, bu konuda tarihçiye en büyük yardımı toplum hafızası, sözlü tarih aracılığıyla yapar. Tarihçi, kayıt altına alınmamış soruları toplum hafızasına sorar ve aldığı cevapları kaynak olarak kullanır.

Zirkilerin yaşamış oldukları alanlar merkeze uzak taşra alanları olduğu için ve kayıt altındaki Osmanlı tarihinde diğer konulara nispeten daha az yer verildiği için sözlü tarih kanalına başvurulmuştur. Sözlü tarih yaparken sözlü tarih yapacağımız

kişilerin sağlık durumunu dikkate alıp sağlıklı bilgi alacağımız görüşmecileri belirledik.

Zirkilerin Atak koluna mensup aileden gelen Recep Işık ile 16.02.2014 tarihinde saat 12.30'da Dicle Üniversitesinde sözlü mülakat gerçekleştirdik. Kendisine çalışmamızın amacı ve kapsamıyla ilgili bilgi verdik. Görüşmede ses kayıt cihazı konusunda izin alıp ses kaydı yaptık. Recep Işık ile yapacağımız görüşme son derece önemliydi, çünkü söz konusu ailenin bir ferdiydi. Görüşme yaklaşık olarak 1 saat sürdü. Kendisi bizlere Atak beyleri ve Atak'taki, camii ve mimari yapılarla ilgili detaylı bilgiler vermiştir.

Zirkilerin, Atak koluna mensup aileden olan Ethem Işık ile de 15.02.2014 tarihinde saat 15.00'te bir mülakat gerçekleştirdik. Kendisine çalışmamızın amacı ve kapsamıyla ilgili bilgi verdik. Görüşmede ses kayıt cihazı konusunda izin alıp ses kaydı yaptık. Kendisiyle yaklaşık olarak 1.15 dakika boyunca görüşme yapıp kendisinden Lice Kör Veli Camii hakkında bilgi aldık.

KISALTMALAR LİSTESİ

BOA. : Başbakanlık Osmanlı arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Edt. : Editör

H. : Hicri

s. : Sayfa

S. : Sayı

T.S.M.A : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Vol. : Volume

Y. : Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı Hâkimiyetinde Kürtler

Kürtlerin yaşamış oldukları bölgeler XIV. yüzyılda Moğollardan sonra, Türkmen sülalelerinin mücadelelerine ev sahipliği yapmıştı. Birbirleri ile mücadele eden Türkmen sülalelerin en belirginleri ise, Akkoyunlular ve Karakoyunlulardı. Bu iki Türkmen aşireti arasında çok şiddetli hâkimiyet savaşları yapılmıştı. Karakoyunlular ve Akkoyunlular, farklı zamanlarda Kürtlerin yaşamış oldukları coğrafyaların farklı noktalarında egemenlik kurmuşlardı.¹

XV. yüzyılın ortalarında Kürt aşiretlerinin büyük bir kısmı Karakoyunluların idaresi altına girmişti. Siirt, Bitlis ve Hasankeyf'te ise bu hâkimiyet çok belirgindi.² Karakoyunlular kendilerine itaat eden Kürt beylerine bölgelerini yönetme şansı verirken biat etmeyen Kürt beylerini ise tasfiye ettikleri iddia edilir.³ Başkentleri Diyarbakır olan Akkoyunluların, hâkimiyet dönemlerinde ise Türk-Kürt ilişkileri genel anlamda iyi gelişmemiştir. Bunun temel sebebi ise Akkoyunluların hâkimiyeti altına aldıkları Kürt beyliklerine Türkmen beylerini ataması gösterilmektedir.⁴

XVI. yüzyıla gelindiğinde ise bölgede siyasi dinamikler değişmekteydi. Çünkü Şah İsmail Akkoyunluların elindeki Tebriz şehrini alarak burada Safevi Devleti'ni kurmuştu.⁵ Şah İsmail 1502 yılında Akkoyunlular ile yaptığı Şerur Savaşı'ndan galip gelerek Bağdat ve Maraş arasındaki tüm toprakları aldı. Bu seferler neticesinde Kürtlerin yaşamış oldukları coğrafyalar artık Şii Safevi hâkimiyeti altına girmişti. Şah İsmail'in de Kürtlere bakış açısı Akkoyunlu sultanlarından farklı değildi. Kürtlerle uzlaşma yanlısı olmayan Şah İsmail, Hoy şehrinde kendisiyle uzlaşmak için gelen Kürt beylerini tutuklatıp onların yönetimlerindeki bölgelere Kızılbaş komutanları atadı.⁶

¹ V. Minorsky, T.H. Bois, D.N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Çev. Kamuran Fıratlı, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 78-79.

² Bekir Biçer, "Ortaçağda Kürtler ve Türkler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6/6, Nisan 2013, s. 251.

³ Murad Ciwan, *Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar, Safeviler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2015, s. 32.

⁴ Ciwan, s. 134.

⁵ Ciwan, s. 139-140.

⁶ Minosky, s. 79-80.

Osmanlıların ise Kürt bölgeleri ile ilgilenmeleri XIV. yy'ın sonlarına kadar uzanmaktadır. Anadolu'da beyliklerin ortadan kaldırılmasına müteakip, Kadı Burhaneddin'in ölümü üzerine, Sivas bölgesinde bir Akkoyunlu hâkimiyeti söz konusu olduğundan, Osmanlılar Sivas'a müdahale edip sınırlarını Fırat Nehrine kadar dayandırmışlardı.⁷ II. Bayezit zamanında ise Kürt beyleriyle mektuplaşmalar başlamıştı. Yavuz Sultan Selim ile de devam eden bu mektuplaşmaların neticesinde XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti bölgeye politik olarak ilgi duyup Safeviler'e karşı sefer yapma hazırlığına girmiştir. Bu durum Kürtlere yeniden beyliklerini tanzim etme şansı tanımıştı.⁸

Yavuz Sultan Selim 1512 tarihinde Osmanlı tahtına geçince Safevi hâkimiyeti altındaki Kürtlerden kendisine heyetler, âlimler ve mektuplar gelmişti. Bu gelişmeler dâhilinde Kürt ileri gelenleri, Safeviler'in egemenlikleri altındaki Sünni halklara zulüm yaptıklarını belirtip bir doğu seferi yapılması için Osmanlı Sultanı'nı ikna etmeye çalışmışlardı. İdris-i Bitlisi de Yavuz Sultan Selim'den yardım talep eden heyetlerden birinin başında bulunuyordu. Netice itibarıyla Yavuz Sultan Selim, doğu seferi için Kürt ileri gelenleri ve özellikle İdris-i Bitlisi tarafından ikna edilmiş oldu.⁹

Yavuz Sultan Selim doğu seferi çerçevesinde 20 Mart 1514 tarihinde Edirne'den hareket ederek 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran'a geldi. Osmanlı kuvvetleri Çaldıran'da Safevi kuvvetleriyle çarpıştılar. Osmanlı ve Safevi kuvvetleri arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nda, Safeviler Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratıldılar. Bu savaşta Şah İsmail yaralanıp ordusuyla beraber savaş meydanını terk etti. Yavuz Sultan Selim ise önce Tebriz'e oradan da Amasya'ya hareket etti. Ancak daha sonra İdris-i Bitlisi'yi Urmiye'den Malatya ve Diyarbakır'a kadar uzanan bölgelerin alınması için Doğu Anadolu'ya gönderdi.¹⁰

Bitlisi, Urmiye Bölgesindeki yerli beyleri Osmanlı Devleti saflarına geçmeleri konusunda ikna etti. Daha sonra Bitlisi'nin gayretleriyle Diyarbakır bölgesindeki Safeviler'i ortadan kaldırmak için Hısn-ı Kêyfa Hâkimi Melik Halil

⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı(1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S. 7, Ankara 1989, s. 23.

⁸ Sadı Osman Heruti, "Osmanlılar Döneminde Kürtler", *Kürtler*, Edt. Adnan Demircan, Çev. Hüseyin Güneş, Nida Yayınları, İstanbul 2015, s. 329.

⁹ Ciwan, s. 184.

¹⁰ Mehdi İlhan, *Amid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 73-74.

Eyyubi, Bitlis Hâkimi Emir Şerafeddin, Hizan Hâkimi Emir Davut ve Sason Hâkimi Ali Bey gibi 25 Kürt Beyi Osmanlı hâkimiyetini kabul edip Safeviler'e karşı harekete geçtiler.¹¹ Kürt beyleri böylelikle Safeviler'in elindeki kale ve topraklarını geri aldılar.¹²

Yavuz Sultan Selim Tebriz'den ayrıldıktan sonra ise Şah İsmail Hısn-ı Kêyfa ve Diyarbakır'a yeni birlikler gönderdi. Buna karşın Kürtler, Çaldıran Savaşı sonrası bölgede oluşan siyasi boşluğu lehlerine çevirmek üzere şehirlerini Osmanlı Paşalarından Bıyıklı Mehmet Paşa, yardım getirinceye değin Safeviler'in Kürt bölgesindeki Valisi olan Kurd Bey'den savundular. Daha sonra İdris-i Bitlisi ve Bıyıklı Mehmet Paşa, Hısn-ı Kêyfa'da, Safeviler'e karşı birliklerini birleştirip Safevi birliklerini bozguna uğrattılar.¹³

Bitlisi akabinde Doğu Anadolu'da ki diğer Kürt beylerini de Safeviler'e karşı isyana teşvik etmede başarı göstermişti. Ancak Diyarbakır'ın da Safeviler'den alınması gerekiyordu. Buna binaen, Kürt emirleri Osmanlı kuvvetleri ile birleşip Diyarbakır'a girdiler. Safevi kuvvetleri direnç gösteremeyip Mardin istikametinde dağıldılar.¹⁴ Bitlisi, Mardin'i "*Adı Mardin olan kale Mardinli kızılbaş fırkasıyla doludur*" tabiri ile tarif etmiştir. Safeviler'in yönetiminde olan Mardin Kalesi'nin zaptı için toplanan beyler ve komutanlar Mardin'i Safeviler'den aldılar, ancak aralarında oluşan ihtilaflar nedeniyle kale tekrar Safeviler'in yönetimine geçti.¹⁵ Bıyıklı Mehmet Paşa 1517 tarihinde Dede Kargın Savaşı'yla, Safevi Komutanı Karahan'ı yendi. Neticede Mardin de Safeviler'den alınmış oldu. Diğer kale ve bölgelerin de Safeviler'in elinden alınmasıyla, bölgenin Safeviler'den Osmanlıya ilhakı tamamlanmış oldu.¹⁶ İdris-i Bitlisi ise, yapmış olduğu hizmetlerden ötürü Yavuz Sultan Selim tarafından cömertçe ödüllendirilmiştir. Ayrıca Yavuz Sultan

---

¹¹ Ünal (Harput), s. 24.

¹² Heruti, s. 334.

¹³ Minorsky, s. 81.

¹⁴ Ünal (Harput), s. 25.

¹⁵ Mevlüt Dede, Osmanlı Döneminde Çok Kültürlü Yaşama Bir Örnek: XVI. Yüzyıl Mardin'de Sosyal Hayat, *Sürdürülebilir Kentleşme Ve Kentlilik Sempozyumu*, Malatya 2011, s. 446.

¹⁶ Mehmet Kavak, Kürdistan'ın Osmanlı'ya İltihakı ve İdris-i Bitlisi'nin Bunda Rolü, *Uluslararası Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Sempozyumu*, (6-8 Eylül-2012 Bingöl), Edt. M. Cengiz Yıldız, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s. 136-138.

Selim tarafından, Bitlisi'ye beylikleri tevcih edebileceği, isim yerleri boş bırakılan birçok tayin fermanı gönderilmiştir.¹⁷

Bölgenin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle beraber idari olarak klasik Osmanlı sancağının yanında yeni sancak sistemleri de ortaya çıkmıştır. Bu sancaklar; yurtluk-ocaklık (Ekrad) sancakları ile hükümet sancaklarıydı. Klasik Osmanlı sancaklarında, sancak beyi merkezden atanıp topraklarda tahrir ve tımar yapılırken yurtluk ocaklık ve hükümet sancaklarında beylik yönetimi; bölgenin fethi sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiştir. Bu tür sancaklarda beylik genel anlamda tevcih edilen ailede kalmıştır. Ekrad sancaklarında tahrir yapılıp ve tımarlı sipahiler bulunurken hükümet sancaklarında tahrir yapılmamakta dolayısıyla tımar bulunmamaktaydı. Hükümet sancaklarının başındaki Beye "Hâkim" denilmekteydi.¹⁸ Bu tür sancaklar Osmanlı Devleti'nin talep etmesi halinde, savaşlarda Osmanlı saflarında mücadele etmek zorundaydılar. Ancak ferman olunan emre gelmedikleri takdirde sancak, sancak beyinin oğluna yada bir akrabasına verilebilirdi.¹⁹ Osmanlı Devleti'nde bazen sancakların durumu değişebiliyordu. Örneğin bir sancak, Ekrad sancağıyken ilerleyen dönemlerde hükümet sancağı unvanını alabiliyordu.²⁰

Bölgenin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle beraber akabinde idari tanzim işlemi de yapılmıştı. Yavuz Sultan Selim devrindeki Diyarbekir Eyaleti'nin idari taksimatıyla ilgili dört kaynak mevcuttur.²¹

Birinci kaynak 923/1517 yada 926/1520 yılına ait olduğu düşünülen "*Vilâyeti Diyarbekir*" başlığını taşıyan defterdir. Bu defterde; Kara Amid, Kemah, Harput, Ruha, Arabgir, Ergani, İspir, Bayburd ve Kığı adlı dokuz klasik Osmanlı Sancağı sayılmakta daha sonra ise; Hazu, Atak, Palu, Süleymaniye, Birecik, Eğil, Çermik, Hısn-ı Keyf, Cerre, Çapakçur, Fusûl, Hilvan, Bitlis, Sason, Cezîre, Hizân, Siverek, Berdinç, Zerriki (Derzin), Musul, Çüngüş, Poşadı, Hâçûk, Sincar ve Gence gibi yurtluk ocaklık ve hükümet sancakları sayılmaktadır.²²

---

¹⁷ Minorsky, s. 81.

¹⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitapevi, Isparta 1997, s. 231-232.

¹⁹ Ünal (Osmanlı müesseseleri), s. 353.

²⁰ Ünal (Osmanlı müesseseleri), s. 231-232.

²¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri, Fey Vakfı Yayınları No: 01, İstanbul 1991, s. 197.

²² Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s. 197.

İkinci kaynak ise, 924/1518 tarihli eyaletin ilk tahrir defteri olan 64 nolu tapu tahrir defteridir. Bu defterde, Amid, Mardin, Sincar, Birecik, Ruha, Siverek Çermik, Ergani, Harput, Arabgir, Kığı ve Çemişgezek adlı 12 klasik Osmanlı sancağından söz edilmiş olup Ekrad sancakları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.²³ Bunların yanı sıra Tercil’de Osmanlı Devleti’ne bağlandığı sıralarda klasik Osmanlı sancağı grubu içerisine girmektedir.²⁴

Üçüncü kaynak ise, 928/1521 tarihli Veliyyüddin Efendi, No: 1969’daki “*Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekîr Ma’a Kurdistan*” adlı listedir. Bu listede şu sancaklar yer almaktadır; Kara Amid, Mardin, Sincar, Birecik, Ruha, Siverek Çermik, Ergani, Harput, Arabgir, Kığı, Çemişgezek, Musul, Anâ, Hît, Deyr-u Rahbe, Aşair, Eğil, Hısn-ı Keyf, Bitlis, Atak, Hizan, Zerikî (Derzin), Gence, Çüngüş, Hâcûk, Soran, İmadiye, Cezîre, sahibcur, Palu ve Çapakçur’dur.²⁵

Dördüncü kaynak ise 932/1526 tarihli Topkapı sarayı D. 5246 nolu ‘*Elviye-i Vilayet-i Diyarbekir*’ isimli belgedir. Bu belgede önce Amid, Mardin, Ruha, Ergani, Harput, Arabgir, Kığı, Musul, Âne, Bire ve Aşair adlı klasik Osmanlı sancakları sayılmış, daha sonra ise, “*Vilayet-i Kurdistan*” başlığı altında ise; Hısn-Keyf, Eğil, Zerîki (Derzin), Cezîre, Bitlis, Çemişgezek, Hizân, Sason, Palu, Çapakçur, Sincâr, Atak, Çermik, Hazu ve önceki listelerde bulunmayan Soran, İmâdiye ve Mîr Zayid adlı Ekrad sancakları sayılmıştır.²⁶

---

²³ Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s. 198.

²⁴ Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s. 198.

²⁵ Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s. 198.

²⁶ Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s. 197.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ZİRKİLER'İN KÖKENLERİ

1.1. Zirki İsminin Tarihsel Kökeni ve Anlamı

Şerefname'de, Zirkilerin soyu ile ilgili iki farklı görüş yer almaktadır: Birinci ifade Zirkilerin Kürt olduğu belirtilmiş olup ikinci ifade ise, Zirkilerin seyyid olduğu ve soylarının Araplara kadar uzandığından söz edilmiştir. Zirkiler, Artuklular devrinde Şam'dan Mardin'e yerleşmiş olup ilk yerleştikleri yer ise Mardin'dir.²⁷ Yerleştikleri mahalleye onlara hürmetten daha sonraları, Zerrak mahallesi denilmiştir. Halen var olan Mardin'deki Necmeddin Mahallesi'ne halk ağzında Zarraka Mahallesi denilmektedir.²⁸ Farklı bir görüşe göre ise de, Zarraka'nın kelime manasının '*Suyu az olan yer*' olduğu yönündedir.²⁹

Şerefname'deki kayıtlara göre; Şeyh Hasan bin Abdurrahman adlı bir zat, Mardin'e geldiğinde, sürekli mavi renkli bir elbise giyinmesi, Allah dostu olması ve ibadet etmesinden dolayı halk arasında kendisine Şeyh Ezraki diye isim takıldı, daha sonra Ezraki'nin başındaki elifin zaman içerisinde düşmesiyle Şeyh Ezraki'nin adı Şeyh Zerraki oldu. Şeyh Mardin'de etrafında, kerametinden ötürü çok fazla taraftar toplamıştı. Böylelikle Artuklu Emiri kendisinden korkmaya başlamıştı. Bunun sonucunda Şeyh Hasan Zerraki Mardin'de zindana atılır. Çok geçmeden Şeyh'in kerametleri görülür. Böylelikle Emir durumdan etkilenip Şeyh'in zindandan çıkarılmasını emreder. Emir Şeyh'ten kızını iyileştirmesini talep eder ve Şeyh'de bu talebi kabul edip kızı iyileştirir.³⁰ Daha sonra Şerefname'de Zirkilerle ilgili giriş

²⁷ Şerefname-ı Bitlisi, *Şerefname*, C.1, Çev; Abdullah Yeğin, Nubihar Yayınevi, İstanbul 2013, s. 279.

²⁸ Abdullah Demir, Arşiv Belgelerine Göre Gârzan'ın İdari Yapısı (Derzin ve Girdikan Beyleri), *Uluslar Arası Veysel Karenî Ve Manevî Kültür Mirasımız Sempozyumu (20-21 Mayıs 2011)*, Edt. Mehmet Bilen-Şevki Efe, Ankara 2012, s. 309.

²⁹ Nejat Göyünç, *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1458, İstanbul 1969, s. 98.

³⁰ Bitlisi, s. 279, 280, 289, 290.

kısımında; Şeyh Hasan Zerraki'nin Artuklu Emiri'nin hasta kızını iyileştirdikten sonra Emir'in kızıyla evlendiğinden söz ederken Tercil Beyliği'nin giriş kısmında ise Şeyh Hasan Zerraki'nin oğlu olan Hasan'ın Artuklu Emiri'nin kızıyla evlendiğini belirtmektedir.³¹ Dolayısıyla burada bir çelişki görülmektedir.

Konunun daha verimli idrak edilebilmesi için öncelikli olarak Zirkilerin isim kökenleri üzerinde durmamız gerekir. Zeriki kelimesinin Kürtçede “Zer” kelimesinden türemiş olabileceği ihtimal dâhilindedir. Zer Kürtçede sarı demektir.³² “Zeriq” ise koyu sarı anlamına gelmektedir.³³ Buna bağlantılı olarak Zirkiler'in evlerinin önünde zamanında sarı bir dut ağacı olduğu ve bundan dolayı bu aileye Zerişiler de denildiği kaynaklarda geçmektedir.³⁴ Farklı bir rivayete göre ise Şeyh Mardin'e gelince zindana atılır. Zindana giren güneş ışığına tutunarak camiye gitmesi ve bu kerametın halk tarafından görülmesinden dolayı kendisine Zerraki lakabı verilmiştir.³⁵ Başka bir görüşe göre de, Şeyh Hasan Zerraki'nin Bağdat'ın Zerrak mahallesinde dünyaya geldiği için kendisine Zerraki isminin verildiği yönündedir.³⁶ Zerraki ismi aynı zamanda Anadolu'da meşhur bir üzüm çeşidi olan Rezzaki'den türemiş olabileceği de olasılık dâhilindedir.³⁷

Ayrıca Zirkilere, Zerk ve Zeriki de denilmiştir.³⁸ Zirkiler'in Atak kolundan gelen Işık ailesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra soyadı kanunu sürecinde Işık soy ismini talep etmiştir. Işık ailesinin bu soyadını talep etmesinin nedeni ise Zirki, Zerk, Zerik kelimelerinin güneş ışığı ya da koyu sarıya yakın ışık anlamının olma olasılığıdır.³⁹

---

³¹ Bitlisi, s. 280,290.

³² Yusuf Zeri, *Sivas Qoçgiri Bölgesindeki Aşiretler Ve Zerişiler*, Kalan Yayınları, İzmir 2007, s. 73.

³³ Zeri, s. 73.

³⁴ Zeri, s. 73.

³⁵ Fahrettin Kırzioğlu, “Atak'ta Artuklu Vali Melik Adil'in Minare Kitabesi Ve Atak/ Lice Ocaklı Begleri Zirkiler, Lice Kitabeleri”, *Kara Amid Dergisi*, Yıl:2-3, S.2-4, Işıl Matbaası, İstanbul 1960, s. 273.

³⁶ Yusuf Kenan Haspolat, *Peygamberler, Sahabeler ve Evliyalar Kenti Diyarbakır*, Uzman Matbaacılık ve Ciltleme, İstanbul 2013, s. 161.

³⁷ Hasan Yüksel, Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'muretül-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi, Fırat Üniversitesi, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, (23-25 Mayıs, Elazığ), (Edt. Enver Çakar), Cilt 2, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ 2013, s. 415.

³⁸ Jean Babtiste Tavernier, *Tavernier Seyhatnamesi*, Çev; Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 288.

³⁹ Recep Işık İle Yapılan 16.02.2014 Tarihli Mülakat.

1.2. Şeyh Hasan Zerraki ve Ailesi

Zirkilerin Atak koluna mensup olan, Işık ailesinin elinde bulunan orijinali ceylan derisine yazılı olduğu düşünölen ve elimizde dijital fotoğraf makinesiyle çekilmiş görüntüsü olan Zirki şeceresi⁴⁰, Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde bulunan Zirki şeceresi⁴¹ ve Ramazan Demir'in "Zirki Yöresi ve "Seyyid Hasan Zerraki" Ziyareti" adlı kitabında yer alan Zirki şecereleri bizlere Zirkiler ile ilgili çok önemli ipuçları vermektedir.⁴² Bu hususta bu şecereler, Şeyh Hasan Zerraki ve ailesi ile ilgili çelişkileri çözmede bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu şecerelere göre Şeyh Zerraki'nin soyu Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Öncelikle bu şecerelerde Şeyh Hasan Zerraki'nin annesinin, Huzeyme binti Melik Salih Artuki olduğu bilgisi yer almaktadır. Yine bu şecerelere göre; Şeyh Hasan Zerraki'nin babasının adının Abdurrahman bin Ahmet olduğu belirtilir. Dolayısıyla buradan da anlaşıldığı gibi Şeyh Hasan Zerraki'nin babası Abdurrahman bin Ahmet, Türk Artuklu Emir'inin kızıyla evlenmiştir. Böylelikle Artuklu hükümdarı Melik Salih Şemseddin, kızı Huzeyme binti Melik Salih Artuki'yi Şeyh Hasan Zerraki'nin babası Seyyid Abdurrahman ile evlendirmiş olabileceği ihtimaller dâhilindedir. Şerefname'de yer alan Şeyh Hasan Zerraki'nin Şam'dan Mardin'e geldiği bilgisi ve Artuklu Emiri'nin kızını iyileştirip kızı ile oğlunu evlendirdiği hadisesi bu şecerelerle tezatlık oluşturmaktadır. Çünkü bu şecerelere göre Şeyh'in babası bir Artuklu kızı almıştır. Ayrıca Melik Salih Şemseddin M. 1312-1363 yılları arası hükümdarlık yapmıştır. Dolayısıyla Şeyh Hasan Zerraki'nin doğumu şecerelere bakıldığında ise yaklaşık olarak bu tarihlere denk gelmesi gerekmektedir.⁴³ Ancak Hasankeyf Vakayinamesi de Şeyh Zerraki'nin dördüncü göbek torunu olan Zeyd'in(Zeydo), 1335 tarihinde Boşat Kalesi'ni alıp buranın hâkimi olduğu belirtilir.⁴⁴ Dolayısıyla bu

---

⁴⁰ Işık aile şeceresi.

⁴¹ BOA. VKF. No: 8/1.

⁴² Ramazan Demir, *Zirki Yöresi ve "Seyyid Hasan Zerraki" Ziyareti*, Palme Yayınları, Ankara 2007, s. 41.

⁴³ Işık aile şeceresi; Demir, s. 41; BOA. VKF. No: 8/1.

⁴⁴ İbnu'l-Münşi, *Hasankeyf Vakayinamesi*, Viyana Kütüphanesi Mixt. 355, v. 46b.

bilgilere göre Şeyh Hasan Zerraki ve dördüncü göbek torunu olan Zeyd yaklaşık olarak aynı tarihlerde yaşamışlardır. Bundan ötürü şecereler ve Hasankeyf vakayinamesi arasında da ciddi bir çelişki söz konusudur.

Şecerelere göre; Şeyh Hasan Zerraki'nin üç oğlu ve bir kızı vardır. Oğulları; Abdurrahman, Hüseyin ve Abdülnasır Gazi'dir. Kızı ise Fatıma Şehribanu'dur.⁴⁵ Oğullarından Abdurrahman, Bağdat-Tahterevan mevkiinde meftundur. Hüseyin ile Abdülnasır'ın mezarı ise Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Dibek(Derxust) köyündedir. Fatıma Şehribanu'nun mezarının ise nerede olduğu bilinmemektedir.⁴⁶

Ayrıca Şerefhan, Şeyh Hasan Zerraki'nin Derzin'e giden oğlu Habil⁴⁷ ve başka bir oğlu Hasan'dan da söz etmektedir.⁴⁸ Ancak Zirki şecerelerinde bu oğullara rastlanılmamıştır. Şeyh Hasan Zerraki ile ilgili başka bir rivayete göre ise de, Şeyh Hasan Zerraki'nin, Abbasi Halifesi tarafından Mardin'e gönderildiği, burada Artuklular'ın hükümdarı Emir Artuk ile işbirliği yapıp Doğu ve Güneydoğu'yu Bizanslılardan temizlediği belirtilir. Şeyh Hasan Zerraki'nin bölgede 18 kaleyi fethedip Keban bölgesinde şehit edildiği belirtilir. Yine bu görüşe göre, Şeyh Hasan Zerraki'nin tek amacının amcasının oğlu olan Seyit Battal Gazi'nin öcünü Konstantin'den almak olduğu belirtilip komutanlar tarafından Şeyh'in cenazesinin Lice'nin Dibek köyüne gömüldüğü rivayet edilir. Fakat temsili olarak Keban bölgesinde mezarı olduğu söylenir.⁴⁹ Ayrıca Hazro ilçesi Meyrani köyünde bulunan mezarın Şeyh Hasan Zerraki'ye değil onun yirminci göbek torunu olan Şeyh Osman'a ait olduğu tapu sicil kayıtlarıyla bilinir.⁵⁰ Ancak Şeyh Zerraki'nin Bizanslarla savaştığı ve Anadolu'yu Bizanslardan temizlediği güçlü bir olasılık dâhilinde olmayıp Şeyh'in tasavvufçu bir gelenekten geldiği bilinir.⁵¹

Elimizdeki şecereler vasıtasıyla, Şeyh Hasan Zerraki'nin babası Seyit Abdurrahman bin Ahmet'in, daha Şeyh Hasan Zerraki doğmadan Artuklularla ilişki

---

⁴⁵ Işık aile Şeceresi; Demir, s. 41; BOA. VKF. No: 8/1.

⁴⁶ Haspolat, s. 161.

⁴⁷ Bitlisi, s. 280.

⁴⁸ Bitlisi, s. 290.

⁴⁹ Haspolat, s. 161.

⁵⁰ Haspolat, s. 161.

⁵¹ Yüksel, s. 415.

içerisinde olduğunu görmekteyiz.⁵² Kırzioğluna göre; Artukluların, Timur ve Akkoyunlulardan kale ve sınırlarını korumak için soylarını seyitlik şeceresine yazdırıp hâkimiyetlerini güvence altına almak istemiş olabileceklerini belirtip aynı zamanda II. Abdülhamit zamanında ise Tercil beyleri olan Budakların başı olan Seyfettin Paşa'nın Lice'deki Zırkan beylerine birkaç defa para teklif ederek seyitlik şeceresine yazılmalarını talep ettiğini belirtmiştir.⁵³ Buradan da anlaşılacağı üzere Artuklu Sultan'ı sınırlarını ve ülkesini korumak için kızını seyit ailesinden biriyle evlendirmeyi uygun görerek aile bireylerinden birinin ismini seyitlik şeceresine yazdırmak istemiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Konunun daha iyi anlaşılması bakımından Işık ailesinin elindeki Atak Zirki şeceresinin genel açıklamasında şu bilgilere dikkat etmemiz gerekmektedir.

“Bu soy kütüğü doğru ve gerçektir. Soy bilimini iyi bilen erdemli bilgin Ketile lakaplı Ebu Hasan Ali bin Muhammed bin Ali tarafından yine kendisi gibi bilgili ve erdem sahibi dindar biri olan Seyyid Şemseddin bin Muhammed bin Kasım bin Hasan el-Hüseynî'den yazdı. Bu esnada seyyidler, büyük âlimler ve ileri gelen kimseler de hazır bulundular. Nakibu'l Eşraf bu soy kütüğünün doğruluğunu test etti. Soy kütüğü şöyledir: İzzeddin bin Seyyid Hacı Ali bin Hüsameddin bin Abdullah bin Gazi bin Davud bin Gazi bin Hasan Zerrakî bin Abdurrahman bin Ahmed bin Said bin Ahmed bin Kasım bin Ali bin Tahir bin Cafer el-Katîl bin Yahya bin İsmail-i Ekber bin İmam Cafer es-Sadık bin Muhammed bin Zeynel Abidin Ali bin Hüseyin bin Ali bin Ebi Talip'tir. Nakibu'l-Eşraf Muhammed bin Hüseyin el-Mücteba seyyidlerin huzurunda bu soy kütüğünü yazdı. Eski şecereyi inceleyerek yazan Seyyid Muhammed bin Ahmed bin Muhammed'dir. Bu şecereyi Bağdat'a bağlı Kerh kentinde yazdı. Bu şecerenin yazımı 931 yılı Cemadiyelahir Nisan 1525 tarihinde gerçekleşti. Bu şecere Ahmed bin Seyyid Abdurrahman es-Sa'dî el-Hüseynî el-Amidî tarafından 555/1160 yılında yazılmış daha eski bir şecereden, 865/1460 yılında yazılan bir nüshadan yazıldı. Bu şecerenin sahibi ise büyük ve soylu Emir Kemaleddin Ahmed Bey bin Muhammed Bey bin Diyaeddin Bey bin Şeyh İbrahim Bey bin Şeyh Abdullah bin Şeyh İbrahim bin Zeyneddin bin Şeyh Hüseyin bin Seyyid Hasan Zirikî'dir. Hacı Sadullah Bey bin Hüseyin

⁵² Işık aile Şeceresi; Demir, s. 41; BOA. VKF. No: 8/1.

⁵³ Kırzioğlu s. 374.

*Bey bin Ahmed Bey bin Halil Bey bin Ahmed Bey bin İbrahim Bey bin Hasan Bey bin Alihan Bey bin Şah Yusuf Bey bin Ahmed Bey'dir.*⁵⁴

Zirkiler, Şam'dan Mardin'e geldikten sonra Lice'nin Atak, Hazro'nun Tercil ve Baykan'ın Derzin ve Girdikan bölgelerine yayılmışlardır.⁵⁵ Zirkiler bu bölgelerde önemli beylikler kurup siyasi ve sosyal birçok ilişkiler geliştirmişlerdir.

---

⁵⁴ Işık aile şeceresi.

⁵⁵ Şakir Epözdemir, *Zırkan Beylikleri Tarihinde Derzin*, Fanos Yayınları, Ankara 2011, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI HÂKİMİYETİ ÖNCESİ VE SONRASI ZİRKİLER

2.1. Atak (Entak) Beyliği

Atak bölgesi bugün, Diyarbakır'ın Lice ilçesinde olup ilçe merkezinin kuzeydoğusunda yer alır. Doğusunda Hazro, batısında Hani, kuzeyinde ise Genç ilçesi yer almaktadır. Sarım Çayı ve Dicle Nehri'nin kolları ile çevrilmiştir.⁵⁶

Atak'ta İslam öncesi dönemlerde sırasıyla; Med, Makedon, Part, Sasani, Roma ve Bizanslılar hüküm sürmüştür. Atak, İslam fethinden önce Heraklius devrinde Sasaniler'den Bizans'a geçmiştir.⁵⁷ Daha sonraları Atak Hz. Ömer döneminde 639 senesinde Diyarbakır'dan hemen sonra fethedilmiştir. İslam döneminde sırasıyla; Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, Zengiler, Artuklular, Eyyubiler, İlhanlılar, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir.⁵⁸

Zirkiler, Atak Beyliği'ni kurmadan önce Atak Bölgesi birçok devlet ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Neticede bu devletler Atak bölgesini ve özellikle Kalesi'ni, faal olarak kullanmışlardır. İbn'ul Ezrak'ta Atak bölgesi ve kalesinden bahsederken Mervaniler döneminde Mervani Sultanı Mümehhidüdevle Ebu Mansur Said'in, Atak Kalesi'nde veziri Şêro ve Şêro'nun oğlu İbn-i Felyus tarafından öldürüldüğünden söz edip Atak Kalesi'nin önemli ve stratejik bir kale konumunda olduğunu belirtir.⁵⁹

---

⁵⁶ Alpay Bizbirlik, "16.yy'nın Ortalarında Atak Sancağı ve Sancak Beyleri Üzerine Notlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.XIV, İzmir 1999, s. 109.

⁵⁷ Mehmet Azimli, Osmanlı Dönemine Kadar Lice, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri (05-06 Eylül-2008)*, Edt. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları:9, Mardin 2012, s. 48.

⁵⁸ Azimli, s. 49-56.

⁵⁹ İbn'ül Ezrak, *Tarih-ü Meyyafarikin Ve Amid; Mervani Kürtleri Tarihi*, Çev: M. Emin Bozarlan, C.1, Koral Yayınları:9, 1975, s. 103.

Atak bölgesinin, Zirkilerin kontrolü altına geçmesi ise Şeyh Hasan Zerraki'nin Atak nahiyesine yerleşmesiyle başladığı düşünülmektedir.⁶⁰ Böylelikle Zirkilerin kökeni ve kaynağı temel olarak Atak kabul edilir. Atak'ın bilinen siyasi tarihi ise Şeyh Hasan Zerraki ile arasında yedi baba olan⁶¹ Vakıf Ahmet Bey ile başlar.⁶² Ahmet Bey'den önceki süreçler Osmanlı Devleti öncesine denk geldiği için bu dönem öncesi ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

Atak, Çaldıran Savaşı öncesi Safevilere bağlıyken Çaldıran Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.⁶³ Atak, Safevilerden Osmanlı Devleti'ne geçtikten sonra, Vakıf Ahmet Bey'e yurtluk ocaklık statüsüyle tevcih edilmiştir.⁶⁴ XVII. yüzyılda I. Ahmet dönemi Osmanlı Kanunnâmelerinde de Atak'ı, yurtluk ocaklık sancağı olarak görmekteyiz.⁶⁵ Atak beyleri şöyledir:

2.1.1. Ahmet Bey Zirki bin Mir Muhammed (?-1540)

Ahmet Bey bin Muhammed'in ailesi, kürt bölgelerinin meşhur ailelerinden olup ünleri bölge içerisinde çokça yayılmıştır.⁶⁶ Ahmet Bey'in gerçek adı, El-Emir Kemalettun Bey'dir. Birçok vakıf kurduğu için halk arasında Vakıf Ahmet Bey olarak adlandırılmıştır.⁶⁷ Bazı kaynaklarda Vakıf Ahmet Bey ve soyunun geldiği zat olan Şeyh Hasan Zerraki arasında 10 baba olduğu rivayet edilir.⁶⁸ Ancak elimizde kopyası bulunan Atak Zirki Şeceresinde Şeyh Hasan Zerraki ile Vakıf Ahmet Bey arasında 7 baba olduğunu görmekteyiz. Şecereye göre, Vakıf Ahmet Bey ile Şeyh Hasan Zerraki arasındaki babalar ise şunlardır: Hüseyin, Zeyneddin, İbrahim, Abdullah, İbrahim, Diyaeddin ve Muhammed'tir.⁶⁹

Vakıf Ahmet Bey, Şah İsmail'in çağdaşıdır. Şah İsmail bölgeyi kontrolü altına alınca Safeviler, Atak'ı Vakıf Ahmet Bey'den alarak Kaçar aşiretine

---

⁶⁰ Bitlisi, s. 279.

⁶¹ Işık aile Şeceresi.

⁶² Bitlisi, s. 285.

⁶³ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 110.

⁶⁴ Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s.198.

⁶⁵ Akgündüz (I. Ahmet Dönemi Kanunnameleri), s. 36.

⁶⁶ Bitlisi, s. 285.

⁶⁷ Recep Işık İle Yapılan 16.02.2014 Tarihli Mülakat.

⁶⁸ Haspolat, s. 161.

⁶⁹ Işık aile Şeceresi.

vermişlerdir. Bunun üzerine Zirkiler bulunmuş oldukları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Safeviler yenilince Kürt beyleri vatanlarını geri almak için harekete geçmişlerdir.⁷⁰ Atak Zirkiler'i de, kaleyi Kaçar aşiretinden almak için girişimlerde bulunup kalenin iadesi için bir savaş oyunu geliştirmişlerdir. Bu savaş oyununu Şerefhan şöyle anlatmaktadır;

“Atak Kürtleri elverişli fırsatlardan yararlanarak kışı “Mılh adıyla ün yapan yıkık bir kalede geçirdiler. Ancak Atak Kalesi'nde bulunan Kaçar aşireti buna itiraz ederek bu insanların kışın ortasında bu yıkık kalede oturmalarını gerektiren nedeni sordu. Onlar da mazeret olarak Mirdasi aşireti ile aralarında eskiye dayanan bir düşmanlık olduğunu bu yüzden Mirdasilerin kışın ortasında kendilerine saldırarak ailelerini esir alabileceklerini söyleyip soğukların hafifleyeceği ve karların eriyeceği bahara kadar bu yıkık kalede kalmalarına izin verilmesini talep ettiler. Atak Valisi de onlara acıdı ve orada kalmalarına izin verdi. Atak Zirki Kürtleri bu şekilde Kaçar kızılbaşlarını ikna ettikten sonra Atak Kalesi'ni fethetmek için planlar yaptılar. Kışın karanlık gecelerinin birinde direklerden ve iplerden bir merdiven hazırladılar. Bir gece bir grup Kürt kahramanı kalenin surlarından tırmanarak burçlara ve kale duvarlarına ip bağlayarak merdiven sarkıttılar. Öylece Zirki dilâverleri kaleye girmeyi başardılar. Kızılbaş muhafızları kılıçtan geçirdiler ve ibret olsun diye başlarını direklerle astılar. Ardından ailelerini Ahmet Bey'e göndererek Ahmet Bey'i getirtip başlarına hükümdar tayin ettiler.”⁷¹

Evliya Çelebi'nin Atak Kalesi anısında, Safevi şahı İsmail'in kaleyi asıl sahibi olan Yezdan Behram'dan zorla aldığını vurgulamıştır. Akabinde Sultan Selim Han, Atak Kalesi'ni Şah İsmail'in elinden alıp tekrardan kalenin eski sahibi olan Yezdan Behram'a bıraktığını belirtmiştir. Neticede Yavuz Sultan Selim Han, Yezdan Behram'a iltifatlarda bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, kalenin işleyişi ve beyliğin hâkimiyeti altında olan bu bölgenin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili bilgiler de vermektedir. Kalenin Diyarbakır eyaletinde ocaklık hükümeti olduğunu belirtip Kale Beyi'nin hasının 447300 akçe olduğunu, 9 zeameti 76 tımarının yanı sıra toplamda 800 askere sahip olduğunu söyleyip kale alaybeyi, kalebeyi, çeribaşısı, subaşısı ve muhtesibe sahip olduğunu söyler.⁷² Görüldüğü gibi

---

⁷⁰ Bitlisi, s. 285-286.

⁷¹ Bitlisi, s. 286.

⁷² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 4, Der. Mumin Çevik, Üçdal Neşriyat Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 178.

kalenin Şah İsmail'in elinden kurtarılması ile ilgili Şerefname'de geçen hikâyenin benzerini Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yer vermiştir. Fakat Evliya Çelebi'nin söz etmiş olduğu Yezdan Behram adındaki kale beyi, Atak Beyi Vakıf Ahmet Bey'dir. Çünkü Çaldıran Savaşı döneminde kale, Vakıf Ahmet Bey'in tasarrufu altındaydı. Bu hususta arşiv belgelerinde de kayıtlar mevcuttur.⁷³

Vakıf Ahmet Bey'de diğer Kürt beyleri gibi Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Sultan Selim'e bağlılık bildiren Kürt beylerindendi. Diğer beyliklerde olduğu gibi Atak'ın da Osmanlı Devleti'ne bağlanmasında en önemli rolü ünlü bilgin İdris-i Bitlisi oynamıştır. Vakıf Ahmet Bey 1517 yılında diğer Kürt beyleri gibi Osmanlı Devletine bağlılığını İdris-i Bitlisi aracılığıyla bildirmiştir.⁷⁴ İdris-i Bitlisi Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektupların birinde, Derzin Beyi Muhammed Bey ve Atak Beyi Vakıf Ahmet Bey'den övgüyle bahsedip Ahmet Bey'den ise Ahmet Bey-i Atakî diye söz eder.⁷⁵ Neticede Ahmet Bey, Atak Bey'i olarak XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne vergi vermeye başlamıştır.⁷⁶ Ahmet Bey bu süreçten sonra Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki savaşlarda Osmanlıların yanında yer almıştır. Ahmet Bey, Dede Kargın (Qoser, Dunaysır, Koçhisar) Savaşı'nda Safevilere karşı Osmanlı ordusu içerisinde yer almıştır. Vakıf Ahmet Bey, savaş diplomasiyi çok iyi bilen bir Kürt Beyi olup aynı zamanda bilgi ve zekâ hususunda çok önemli bir şahsiyettir.⁷⁷

Vakıf Ahmet Bey döneminde beyliğe bağlı 52 köy, 2 mezra ve 2 nahiyeye mevcuttu.⁷⁸ Bunların yanı sıra, Ahmet Bey beylik içerisinde bir de vakıf kurmuştur. Vakıf Ahmet Bey'in kurduğu vakfın adı ise "*Vakf-ı mescit ve medrese-i zaviye-i Ahmet Bey*"dir.⁷⁹ Ancak Vakıf Ahmet Bey'in Vakıf kaydıyla ilgili elimizde mevcut

---

⁷³ TSMA, No: E-8333-1.

⁷⁴ Bizirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 109.

⁷⁵ TSMA, No: E. 8333/1.

⁷⁶ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934(M. 1527-1528) Mali Yılma Ait Bir bütçe Örneği, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, İstanbul 1955, s.307.

⁷⁷ Epözdemir, s. 52.

⁷⁸ Recep Işık İle Yapılan 16.02.2014 Tarihli Mülakat.

⁷⁹ Bizirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 130.

bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Vakıf Ahmet Bey, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Diyarbakır Ulu Camii'nin şafiler bölümünü tamir ettirmiştir.⁸⁰

Vakıf Ahmet Bey, Atak Beyliği'ni Sultan Selim Han'a bağlı yönettikten sonra 947/1540 tarihinde vefat etti.⁸¹ Vefat ettikten sonra ardından Şahım Bey, Yusuf Bey ve Mahmut Bey isimlerinde üç çocuk bıraktı. Ancak kardeşler babalarının ölümünden sonra, idare konusunda ihtilafa düşüp birbirlerine düşmanlık beslediler. Kardeşler bu sorunun çözüme kavuşturulması için Osmanlı Sultanı'nın huzuruna çıktılar. Neticede beyliğin kardeşler arasında paylaşılması ve bir kısmında Sultan'ın özel mülküne verilmesi kararlaştırıldı.⁸² Aynı şekilde kardeşler beyliğin gelirlerini yazacak birinin tayini konusunda da Diyarbakır Beylerbeyi adına bir padişahlık hükmü çıkarmayı uygun olacağını düşünüp bu hükmü çıkarttılar. Bu hüküm gereğince bazı köyler ve köylerdeki tarlalarda elde edilen 60.000 akçesinin zeamet yoluyla Mahmut Bey'e, 110.000 akçesinin zeamet yoluyla Yusuf Bey'e verilmesi ve Rabit nahiyesi, Meyafarkîn ve Cıska köyü ile Gayrimüslimlerden alınan haraç mallarının padişahın özel mülküne verilmesi kararlaştırıldı. Şahım Bey'e ise 200.000 akçe tutarında bir miktarın verilmesine karar verilmiştir.⁸³

2.1.2. Şahım Bey bin Ahmet Bey (1540-1549)

Şahım Bey bin Ahmet Bey, Vakıf Ahmet Bey'in oğludur. Ahmet Bey öldükten sonra yerine, 946/1540 tarihinde Şahım Bey geçmiştir.⁸⁴ Saltanat divanının Atak Beyliği ile ilgili verdiği kararlar Şahım Bey'e 200.000 akçe verilmesi kararlaştırılmıştı. Şahım Bey Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı devrinde, bazı hususlarda Osmanlı Devleti'ne ihanet ettiği gerekçesiyle padişah fermanıyla idam edilmiştir. Bu süreçten sonra Atak Beyliği kısa bir süreliğine Zirki beyleri dışında Osmanlı yöneticilerine verilmiştir.⁸⁵

---

⁸⁰ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları Ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi; Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Ve Sanat Yayınları, C. 1, Ankara 2003, s. 276.

⁸¹ BOA. TTD. No: 200, s. 101.

⁸² Bitlisi, s. 286-287.

⁸³ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları Ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Ve Sanat Yayınları, C. 2, Ankara, 2003, s. 512.

⁸⁴ BOA. TTD. No: 200, s. 101.

⁸⁵ Bitlisi, s. 287.

2.1.3. Yusuf Bey bin Ahmet Bey (1549- ?)

Yusuf Bey bin Ahmet Bey, Vakıf Ahmet Bey'in diğ er oğ ludur. 956/1549 yılında beylik, Yusuf Bey'e tevcih edilmiştir.⁸⁶ El Kas Mirza'nın çıkardığı olaylar nedeniyle Kanuni Sultan Süleyman'nın Azerbaycan'a gitmesiyle Atak Sancağı, kaleyi yıkması ve kendi zeametini de sancağa katması şartıyla Yusuf Bey'e verilmiştir. Yusuf Bey, bu sayede sancağı bir müddet yönettikten sonra vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra sancak Ahmet Bey bin Hacı Hüseyin Bey adında bir Osmanlı yöneticisine verilmiştir.⁸⁷ Ancak farklı bir görüş e göre de Yusuf Bey'in Atak Beyliğinden Osmanlı Devleti tarafından uzaklaştırıldığı belirtilir.⁸⁸ Yusuf Bey vefat ettikten sonra ardında Hasan adından bir çocuk bıraktı.⁸⁹ Lakin Yusuf adında başka bir oğ lunun olduğu da arş iv kayıtlarında mevcuttur. Yusuf Bey 1564-1566 yılları arası vefat etmiştir.⁹⁰ Yusuf Bey babası gibi hayırsever ve vakıf iş leri ile uğ raş an bir beydi.⁹¹

983/1575 tarihli defterde Atak Beyi Yusuf Bey "*Seyyid Yusuf bin, Seyyid Muhammed el Ataki, ez nesle Zerraki*" diye adlandırılır.⁹² Buna şahitlik eden kişinin ise Molla Yahya bin Hüseyin olduğu rivayet edilir.⁹³

2.1.4. Kurd Bey (1556-1556)

Yusuf Bey'den sonra, yerine Zirki ailesinden olmayan Birecik Sancak Beyi Hüsrev Paş anın oğ lu Kurd Bey, beyliğin başına idareci olarak atanmıştır. Bu bey 24 Ağ ustos 1556 tarihinden itibaren Atak Sancağı'nı 3 ay 28 gün gibi kısa bir süre yönetmiştir.⁹⁴

⁸⁶ BOA A. RSK D. No: 1452, s. 245, 287.

⁸⁷ Bitlisi, s. 287-288.

⁸⁸ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 132.

⁸⁹ Bitlisi, s. 287-288.

⁹⁰ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 132.

⁹¹ BOA C.EV, 667/33116.

⁹² İST. MFT. MSH. DFT. No: 02, s. 11/A.

⁹³ İST. MFT. MSH. DFT. No: 01, s. 15/A.

⁹⁴ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 132.

2.1.5. Budak Bey (1556-?)

Atak Sancağı'na Kurd Bey'den sonra 21 Aralık 1556 yılında eski Baban Beyi Hacı Şeyh Bey'in oğlu Budak Bey atanmıştır. Bu beyin ne kadar idarede kaldığı bilgisi bilinmemektedir.⁹⁵

2.1.6. Ahmet Bey (1567-1574)

Atak Beyliği'nin başına Osmanlı Devleti tarafından, 1567-1574 yılları arası, Gazze Bey'i Ahmet Bey atanmıştır.⁹⁶

2.1.7. Hasan Bey bin Yusuf Bey (1574-1594)

Atak Beyliği yaklaşık olarak 20 yıl boyunca Zirkiler dışında, Osmanlı idarecileri tarafından yönetildikten sonra Beylik yönetimi Hasan Bey ile birlikte tekrar Zirki ailesine geçmiştir. Hasan Bey Yusuf Bey'in oğludur. 981/1574 tarihinde beyliğin başına geçmiştir.⁹⁷ Hasan Bey bin Yusuf Bey topraklarını almak için İstanbul'a gidip Atak Sancağı'nı ocaklık olarak kendisine almıştır. Böylece Hasan Bey 20 yıl boyunca Atak Sancağı'nı yönetmiştir. Hasan Bey'in kişilik özellikleri olarak paraya ve dünyevi işlere çok düşkün biri olduğu belirtilir. Vefat ettikten sonra ardında Yusuf ve Veli adında iki çocuk bırakmıştır.⁹⁸ Hasan Bey'in yaklaşık olarak 1594 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir.⁹⁹

2.1.8. Yusuf Bey bin Hasan Bey (1594-?)

Hasan Bey'den sonra, 1594 tarihinde Sultan III. Murat'ın emirnamesiyle yerine oğlu Yusuf Bey geçmiştir.¹⁰⁰ Yusuf Bey'in Beyliği ne kadar bir süre boyunca yönettiği ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

2.1.9. Veli Bey bin Hasan Bey (?-1598)

Veli Bey, Hasan Bey'in diğer oğludur. Hasan Bey öldükten sonra beylik tahtına Yusuf Bey geçmiş, o da kısa bir süre sonra vefat etmiş ve yerine Veli Bey

⁹⁵ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 132.

⁹⁶ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı...", s. 132.

⁹⁷ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı.....", s. 132.

⁹⁸ Bitlisi, s. 288.

⁹⁹ Bizbirlik, "16.Yy Ortalarında Atak Sancağı.....", s. 132.

¹⁰⁰ Bitlisi, s. 288.

geçmiştir. Veli Bey tahta geçtiği esnada amcasının çocuklarından Cihanşah Bey bin Sohrab Bey kendisine düşmanlık besleyip yönetimi ele almak için baskı kurdu. Sultan'ın divanından Diyarbakır hazinesine yıllık 20.000 flori ödemek şartıyla Atak Sancağı'nın kendisine verilmesini talep ettiyse de, Veli Bey de aynı rakamı ödemeyi kabul edip bu girişimi engelledi.¹⁰¹

Osmanlı Devleti paşalarından İbrahim Paşa, bölgede devlete karşı isyan edince Atak Sancağı Diyarbakır hazinesine 40.000 flori gelir sağlaması karşılığında Şahım Bey'in oğlu Zülfikar Bey'e verildi. İbrahim Paşa, isyanı bitince asıldı. Sonrasında Veli Bey Atak yönetimini tekrar ele almak için Sultan III. Mehmet'ten bir emirname çıkarttı ve yönetime geçti.¹⁰² Veli Bey 1006-1598 yılında vefat edince de yerine oğlu Ahmet Bey geçmiştir.¹⁰³

2.1.10. Ahmet Bey bin Veli Bey (1598-?)

1006/1598 tarihinde Ahmet Bey, Osmanlı Sultan'ına adam gönderip ezelden beridir Atak Beyliği'nin ailesinde olduğunu beyan ederek sultandan kendisini Bey olarak atamasını talep etmiştir. Sultan da kendisine berat verip babasının yerine Bey olarak atamıştır.¹⁰⁴ Ahmet Bey'den sonra Yaklaşık 50 yıllık süre zarfında beyliğin durumuyla ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

2.1.11. Alihan Bey (?-1645)

1055/1645 tarihinde, arşiv belgeleri vasıtasıyla Atak Beyliği'nin başında Alihan Bey'in olduğunu görmekteyiz. Bu Bey 1055/1645 tarihinde vefat etmiştir.¹⁰⁵

2.1.12. Seyyid Mahmud bin Alihan (1645-?)

Alihan Bey 1055/1645 tarihinde vefat edince yerine oğlu Seyit Mahmut Bey geçmiştir.¹⁰⁶ Mahmut Bey'den sonra 1680 tarihine kadar beyliğin başına kimin geçtiği ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

---

¹⁰¹ Bitlisi, s. 288.

¹⁰² Bitlisi, s. 288-289.

¹⁰³ BOA. D.F.E. R.Z. D No: 212, s. 548-549.

¹⁰⁴ BOA. D.F.E. R.Z. D No: 212, s. 548-549.

¹⁰⁵ BOA. A. RSK No: 1512, s. 82.

¹⁰⁶ BOA. A. RSK No: 1512, s. 82.

2.1.13. Abdullah Bey (?-?)

1060/1680 tarihinde Atak Beyi'nin Seyit Abdullah olduğunu vurgulayan bir arşiv kaydı mevcuttur.¹⁰⁷ Bu beyin ne kadar süre boyunca beyliği yönettiği ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

2.1.14. Ali Bey (1697-?)

1109/1697 tarihinde Ali Bey'in Atak Sancağı'na tayininin yapıldığını arşiv kayıtlarında görmekteyiz. Bu arşiv kaydı belgesinde; Bağdat, Musul ve çevresinde cereyan eden eşkıyalık harekâtına karşı Bağdat, Rakka ve Diyarbakır eyaletlerine birer hüküm gönderilerek çevrenin asayişinin sağlanması ve eşkıyalık harekâtında bulunan Arap aşiretlerini etkisiz hale getirmek için Sancak beyleriyle birlikte bölgeye asker gönderilmesi emredilmiştir. Bu hüküm üzerine Diyarbakır'a bağlı Atak Bey'i Ali Bey'de beraberinde olan askerleriyle birlikte savaşa iştirak etmiştir.¹⁰⁸

2.1.15. İsmail Bey (1701-?)

1112/1701 tarihinde Atak Beyliği'ne İsmail Bey tayin edilmiştir. Basra bölgesinde zuhur eden eşkıyalara karşı askeri birlikleriyle beraber Eğil Beyi Mustafa Bey komutasında savaşa iştirak etmiştir.¹⁰⁹ İsmail Bey'in ne kadar süre beylik yönetiminde kaldığı ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

2.1.16. İbrahim Bey (1712-1713)

1123/1712 tarihinde İbrahim Bey'in, yurtluk ve ocaklık olarak Atak Sancağı'na tayin edildiğine dair Osmanlı arşivinde bir kayıt mevcuttur. Bu belgede şu ifadeler yer almaktadır: Asakir-i Mansure'nin ilkbahar mevsiminde Boğdan Savaşı'na hazırlıklar yaptığını, aynı zamanda Diyarbakır eyaletine bağlı Sancak beylerinin de bu savaşa iştirak etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Atak Beyi İbrahim Bey'in altmış neferle bu savaşa katılması talep edilmiş ve toplanma merkezinin ise Edirne olarak belirlendiği yazılmıştır.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ BOA. İE. ML, 3984.

¹⁰⁸ BOA. A. DVN MHM D. No: 110, hüküm 1577, s. 359.

¹⁰⁹ BOA. A. DVN MHM D. No: 111, hüküm 1266, s. 373.

¹¹⁰ BOA. A. DVN MHM D. No: 119, hüküm 347-355, s. 66-67.

2.1.17. Evliya Bey (1713-?)

1124/1713'te Evliya Bey'in Atak emirliğine tevcihinin yapıldığına dair bir mühime kaydı bulunmaktadır. Diyarbakır Valisi vezir Ali Paşa'ya gönderilen hükümde, Moskova Çarı'nın birkaç seneden beridir Osmanlı Devleti tarafına hücum ederek birçok yerleri işgale çalıştığı, Moskova Çarı'nın askerleri ile Asakir-i Mensure arasında çatışmalar çıktığını, Çar her ne kadar dost gibi gözükse de bazı hilelerle Osmanlı topraklarını işgal etmeye çalıştığı belirtilip Moskova Çarı'na karşı hazırlıkların yapılması ve bağlı sancaklara da birer hüküm suretinin gönderilip savaşa katılmaları talep edilmiştir. Bunun üzerine Diyarbakır Valisi Ali Paşa da Atak Beyi Evliya Bey'e hükmün bir suretini göndererek mahiyetinde bulunan aşiret halkıyla birlikte savaşa katılmalarını istemiştir.¹¹¹

2.1.18. Seyit İbrahim Bey (?- 1726)

1138/1726 tarihinde Atak Beyinin Seyit İbrahim Bey olduğu ve yine bu Bey'in aynı tarihte vefat ettiği ile ilgili elimizde kayıt mevcuttur.¹¹²

2.1.19. Ahmet Bey bin Seyyid İbrahim (1726-?)

1138/1726 tarihinde Atak Beyi Seyit İbrahim'in vefat etmesi sonucu oğlu Ahmet Bey'e beylik tevcih edilmiştir. Daha sonra Ahmet Bey tevliyetten düşürülerek yerine Seyit Ebubekir ve Evliya Bey yönetime getirilmiştir.¹¹³ Bu belgeden de anlaşıldığı gibi 1138/1726 tarihinden önce Seyit İbrahim'in Atak Beyliği'nin başında olduğunu görmekteyiz. 1138/1726 tarihine gelindiğinde ise oğlu Ahmet Bey'in beyliğe atandığını görmekteyiz.

2.1.20. Ahmet Bey (1730-?)

1150/1730 tarihinde tanzim edilen tahvil defterinde, Atak Beyliği'nin Ahmet Bey'e verilerek kendisine berat verildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu süreçten sonra Atak beyleri ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

¹¹¹ BOA. A. DVN MHM D. No: 119, hüküm 1176, s. 290-291.

¹¹² BOA. C. EV. 667/33116.

¹¹³ BOA. C. EV. 667/33116.

¹¹⁴ BOA. A.DVN. NŞT. D. No: 16 s. 130.

2.2.Tercil Beyliği

Tercil, Diyarbakır'ın Hazro ilçesinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Tercil'in güneydoğusunda Silvan, kuzeyinde Kulp, kuzeybatısında Lice ve batısında Hani ilçeleri bulunmaktadır. Tercil'in arazisi Kulp çayına bitişiktir.¹¹⁵

Zirkilerin kökenleri temel olarak Atak kabul edilir. Şeyh Hasan Zerraki Şam'dan Mardin'e geldikten sonra önce Atak bölgesine yerleşir. Daha sonra Şeyh'in oğullarından olan Seyit Hüseyin'in Atak'tan Tercil'e geçmesiyle Tercil Beyliği tarihi başlar.¹¹⁶ Şeyh Hasan Zerraki'nin Atak'a yerleşme olayını ise Şerefhan şöyle anlatmaktadır:

“Seyyid Hasan Şam diyarından Mardin vilayetine geldiğinde Antak nahiyesine yerleşti. Şeyh Dindar bir şahsiyet olup ibadetle meşgul oluyordu. Bu sebeple yöre halkı çevresinde toplanıp kendisine bağlandı. Bir rivayete göre mavi gözlü olduğu, diğer bir rivayete göre ise devamlı mavi elbise giydiği için Şeyh Hasan Ezraki lakabını almıştı. Bu dönemde Selçukluların büyük emirlerinden birisi olan emir Artuk bin Eksub, Selçuklu Sultanı'nın temsilcisi olarak Amed, Mardin, Harput, Micingirt ve Hasankeyf bölgelerini yönetmekteydi. Bu Emir'in, gayet güzel ve zeki bir kızı vardı. Kız ruhi bir hastalığa tutulmuş ve delilik derecesine varmıştı. Uzman ve becerikli doktorlar bir türlü kızını tedavi edemiyorlardı. Kızının gündün güne kötüye giden durumu karşısında Emir Artuk, Şeyh Hasan Ezraki'yi çağırıp Allah'ın kızına şifa vermesi için dua etmesini istedi. Şeyh bazı duaları suya okumaya başladı, sonra bu suyu hasta kızın başına döktü. Allah, Şeyh'in himmetiyle kızı şifa verdi. Bunun üzerine Emir, kızını Şeyh ile evlendirmek istedi fakat Şeyh bunu reddedip kızı oğlu ile evlendirdi.”¹¹⁷

Böylelikle Şeyh'in ailesine Tercil ve bölgesinin yönetimi de verilmiştir. Zirkili Seyyid Hüseyin, Şeyh Hasan Zerakki'nin oğlu olup Tercil Beyliği'nin ilk beyidir.¹¹⁸ Seyit Hüseyin ölünce ise yerine Ömer Bey geçmiştir.¹¹⁹

Tercil'in Akkoyunlular zamanında güçlü bir beylik olduğu ve o dönemlerde dönemin güçlü devletleri ile ilişkiler içerisinde olduğu birçok kaynakta söz konusudur. Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey Baranilerin hükümdarı Kara Yusuf-i Barani ile çatıştığı dönemlerde, Zirkiler de Baranilerden taraf saf

¹¹⁵ Alpay Bizbirlik, “16. Yy'da Tercil Sancağı Üzerine Notlar”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 16, İstanbul 1996, s. 85.

¹¹⁶ Bitlisi, s. 289.

¹¹⁷ Bitlisi, s. 289-290.

¹¹⁸ Beysanoğlu, C.2, s. 512.

¹¹⁹ Beysanoğlu, C.2, s. 512.

almışlardı.¹²⁰ Daha sonraları Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey, Zirkilerin üzerine yürümüş ve onların bir kısım kalelerini alıp, bazılarını vergi koyup, bazılarını da yağmalamıştır.¹²¹

Tercil, Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'ne klasik Osmanlı Sancağı olarak bağlanmıştır.¹²² Tercil I. Ahmet dönemi Osmanlı kanunnamelerinde de yurtluk – ocaklık sancağı olarak 2 zeamet ve 45 tımara sahip olduğu belirtilir.¹²³ Tercil, sancak kanunnamesine sahip olup¹²⁴ Daha sonraki süreçlerde hükümet sancağı olmuştur. Ayrıca 1631-1632 tarihli Sancak Tevcih Defteri ve 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın ilk yarısına kadar olan sancak tevcih defterlerinde de, Tercil'in hükümet sancağı olduğunu görmekteyiz.¹²⁵

1.2.1. Seyit Hüseyin Bey (?-?)

Şerefname'ye göre Tercil Beyliğinin ilk beyi Seyit Hüseyin Bey'dir.¹²⁶ Hüseyin Bey'in Hangi tarihlerde beyliğin başında olduğu bilgisi bilinmemektedir.

1.2.2. Ömer Bey bin Hasan Bey (?-1483)

Seyit Hüseyin Bey vefat ettikten sonra Tercil Beyliği'nin başına, Ömer Bey bin Hasan Bey geçmiştir. Ömer Bey, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın çağdaşdır. Ömer Bey'in Uzun Hasan ile ilişkileri çok iyiydi. Bu münasebetle Uzun Hasan, Ömer Beyin kızı ile evlenmiştir.¹²⁷ Uzun Hasan'ın bu evliliğinden Zeynel adında bir çocuğu olmuştur. Zeynel büyüdükten sonra Mihrani ve Boşat bölgeleri kendisine verilmiştir. Ömer Bey de Bitlis ilinin vali ve muhafızlığına atanmıştır.¹²⁸

2.2.3. Budak Bey bin Ömer Bey (1483-1505)

Ömer Bey vefat edince yerine, oğlu Budak Bey bin Ömer Bey geçmiştir. Uzun Hasan, Bitlis idaresinin yönetimini 1483 yılında Budak Bey'e tevcih eder.

¹²⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 34.

¹²¹ Tihrani, s. 45.

¹²² Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s. 198.

¹²³ Akgündüz, (I. Ahmet Dönemi Kanunnameleri) s. 59.

¹²⁴ İlhan, s. 85.

¹²⁵ Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 11, Elazığ 2001, s. 6.

¹²⁶ Bitlisi, s. 290.

¹²⁷ Bitlisi, s. 290.

¹²⁸ Beysanoğlu, C.2, s. 512.

Budak Bey, Tercil vilayetini uzun bir süre yönettikten sonra 1505 tarihinde vefat etmiştir.¹²⁹

2.2.4. Ahmet Bey bin Budak Bey (1505-1507)

1505 tarihinde Budak Bey ölünce, yerine oğlu Ahmet Bey bin Budak Bey geçmiştir. Çok geçmeden Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in, Diyarbakır'ı istila etmesiyle beraber, Safeviler tarafından 1507 yılında şehit edilir.¹³⁰

2.2.5. Ali Bey bin Budak Bey (1507/8-1529/30)

Ahmet Bey bin Budak Bey öldükten sonra onun yerine, 1507/08 tarihlerinde kardeşi Ali Bey bin Budak Bey beylik tahtına geçmiştir. Ali Bey beyliği 22 yıl boyunca idare ettikten sonra 1529/30 tarihlerinde vefat etmiştir.¹³¹

2.2.6. Şemsi Bey (?-?)

Kürt Beyler, Çaldıran Savaşın'da Safevilerin mağlubiyetiyle beraber bölgede Safevi baskısından kurtulmuşlardı. Çaldıran Savaşı neticesinde Kürt beyleri Osmanlı sarayına gidip Yavuz Sultan Selim'e itaatlerini bildirdiler. Tercil Beyliği de itaat bildiren beylikler arasındaydı. Neticede Osmanlı Devleti tarafından, Tercil Beyliği Şemsi Bey'e verildi. Bu Bey'in ölümünde sonra yerine oğlu Haydar Bey geçti.¹³² Ancak Şerefname'de geçen bu bilgiler içinde bir tezatlık söz konusudur. Çünkü Şerefhan'ın zikrettiği tarihlerde hem Ali Bey hem Şemsi Bey beylik tahtında olmuş oluyor.

2.2.7. Haydar Bey bin Şemsi Bey (?-1578)

Haydar Bey, Kanuni Sultan Süleyman'ın emirnamesi ile beraber babası Şemsi Bey'in yerine geçti. Haydar Bey uzun bir hükümdarlık süresi yaşadı. Serdar Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Şirvan seferi sırasında bazı Kürt beyleriyle beraber Çıldır Savaşında(1578) Safeviler tarafından öldürüldü.¹³³

---

¹²⁹ Bitlisi, s. 290.

¹³⁰ Bitlisi, s. 290.

¹³¹ Bitlisi, s. 291.

¹³² Bitlisi, s. 291.

¹³³ Bitlisi, s. 291.

961/1566 tarihli mühimme kaydında, Diyarbakır Beylerbeyliğine gönderilen bir hükümde, Tercil Sancak beyi Haydar Bey'e daha önceki tımarına ilave olarak 20.000 akçelik tımarın daha verilmesi buyurulmuştur.¹³⁴

2.2.8. Budak Bey bin Haydar Bey (1578-1593)

Budak Bey, Haydar Bey'in oğludur. XVI. yüzyıl Osmanlısında beyliği 15 yıl boyunca idare ettikten sonra vefat etmiştir. Vefat edince yerine oğlu Hüseyin Bey geçmiştir.¹³⁵

2.2.9. Hüseyin Bey (1593-?)

Hüseyin Bey yönetimde 8 ay gibi bir süre kaldıktan sonra vefat etti. Yerine kardeşi İsmail Bey, beylik tahtına geçmiştir.¹³⁶

2.2.10. İsmail Bey (?-?)

İsmail Bey dört yıl beyliğinin yönetiminde kaldıktan sonra vefat etti. İsmail Bey'den sonra kardeşi Ömer Bey beylik tahtına geçti.¹³⁷

2.2.11. Ömer Bey (?-?)

Sultan III. Murat'ın emirnamesiyle Tercil yönetimine geçmiştir. İyi ahlaklı ve erdemli bir kişiliğe sahipti, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve sürekli olarak Diyarbakır Beylerbeyinin hizmetinde kalmıştır. Diyarbakır'a bağlı Kürtlerin sorunları konusunda genelde kendisine başvurulmuştur.¹³⁸ Ömer Bey'den sonra Tercil Beyliği ve Tercil Beyleri ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

2.3. Derzin Beyliği

Derzin, günümüzde Siirt'in Baykan ilçesinin Adakale köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.¹³⁹ Derzin, Zirki beylerinin kurmuş olduğu dört beylikten biridir.

¹³⁴ BOA. MHM. D. 1, Hüküm. 15. s. 6.

¹³⁵ Bitlisi, s. 291.

¹³⁶ Bitlisi, s. 291.

¹³⁷ Bitlisi, s. 291.

¹³⁸ Bitlisi, s. 292.

¹³⁹ Thomas Alan Sinclair, *Eastern Turkey an Architectural and Archaeological Survey*, Vol. III, London 1989, p. 308.

Derzin ismi Osmanlı Devletinin resmi yazışmalarında Zerriki/ Zirki diye de telaffuz edilmiştir.¹⁴⁰

Şerefhan, Şeyh Hasan Zerraki'nin Derzin'e gelen oğlunun adının Habil olduğunu, Habil'in de Kabil diye bir oğlu olduğunu rivayet etmiştir. Ayrıca Bu rivayete göre, Derzin Kalesi'nin içinde bir kilisenin var olduğunu ve kaleyi Habil ve Kabil ele geçirdikten sonra Derzin/Zirki tarihinin başladığını belirtir.¹⁴¹ Ancak Zirki şecerelerinde Şeyh Hasan Zerraki'nin Habil ve Kabil isimli çocuklarına rastlamamaktayız. Atak ve Tercil beylerinin soyu Hüseyin Bey ile başlar. Şeyh Hasan Zerraki'nin diğer oğlu olan Abdurrahman'ın ise şecerelere göre çocuğu bulunmamaktadır. Geriye sadece Şeyh Hasan Zerraki'nin Nasır Gazi adında bir çocuğu kalıyor.¹⁴² Dolayısıyla Şerefhan'da bahsedilen Habil isminin Nasır Gazi olma ihtimali vardır. Bu da bize Şeyh Hasan Zerraki'nin Derzin'e gelen oğlunun Seyit Nasır Gazi olabileceği ihtimalini gösterir.

Derzin Beyliği, Osmanlı Devleti'ne bağlandığında yurtluk-ocaklık statüsünde bağlanmıştır.¹⁴³ 1631-1632 tarihli Sancak Tevcih Defteri ve 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın ilk yarısı ile ilgili Sancak tevcih defterlerinde de beyliğin yurtluk-ocaklık Sancağı olarak devam ettiğini görmekteyiz.¹⁴⁴

2.3.1. Emir Hamza bin Emir Halil bin Emir Gazi (?-?)

Emir Hamza, Derzin Beyliği'ni uzun bir müddet Safeviler'in hükümdarı Şah İsmail'in emirleri doğrultusunda yönetmiştir. Emir Hamza vefat ettikten sonra yerine oğlu Muhammed Bey Derzin Beyliği'nin başına geçmiştir.¹⁴⁵ Emir Hamza'nın hükümrancılık tarihi Kürt beyliklerinin Osmanlıya geçiş dönemi öncesine denk geldiği için net olarak bilinmemektedir. Bundan dolayı Emir Hamza dönemi ile ilgili çok az bilgiye sahibiz.

---

¹⁴⁰ BOA. A. DVNS. MHM. D. 3, Hüküm 336, s. 129.

¹⁴¹ Bitlisi, s. 280.

¹⁴² Işık aile Şeceresi; Demir, s. 41; BOA. VKF. No: 8/1.

¹⁴³ Akgündüz, (Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri), s. 198.

¹⁴⁴ Kılıç, s. 6.

¹⁴⁵ Bitlisi, s. 280-281.

2.3.2. Muhammed Bey bin Emir Hamza (?-1529)

Muhammed Bey, İdris-i Bitlisi'nin arz namesiyle Kürdistan'daki diğer beyler gibi Yavuz Sultan Selim Han'a itaatini bildirmiştir.¹⁴⁶ İdris-i Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği arzda, Muhammed Bey Zirki'nin de ismi geçmektedir. 27 Kasım 1515 tarihli Osmanlı belgesinde Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği fermanda, Diyarbakır Savaşı'nda itaat eden beylere ihlaslarına göre vilayet ve sancaklara aynen atamalarının yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine İdris-i Bitlisi, Zirki Beyi Muhammed'i daha önce sahip olduğu Derzin Sancağı'na tayinini yapmıştır.¹⁴⁷ Böylelikle Muhammed Bey'in 1515 tarihinde Derzin Beyi olduğunu görmekteyiz.

Şerefhan, Ali Bey'in Muhammed Bey'in oğlu olduğunu ve kardeşleri ile babasının ölümünden sonra beylik tahtı için savaştığını ve sonucunda beylik tahtına geçtiğini belirtip vefat ettikten sonra ise yerine, kardeşi Şahkulu Bey'in geçtiğini söyler.¹⁴⁸

2.3.3. Şahkulu Bey bin Muhammed Bey (1529-1551/52)

Şahkulu Bey döneminde Osmanlı resmi belgelerinde Derzin Beyliği'nden, "*Eyalet-i Zirki*" diye de söz edilmiştir.¹⁴⁹ Şerefname'ye göre; Şahkulu Bey 1535 yılında Sultan Süleyman'ın emriyle beylik tahtına geçmiştir. 8 yıl boyunca yöneticilik yapmıştır. Şahkulu Bey, Sultan Süleyman'ın sarayından dönerken Bolu şehrinde Gırdıkan Beyi Nasır Bey tarafından aralarındaki bir husumetten dolayı 1543 yılında öldürülmüştür. Nasır Bey ise Saltanat divanınca kısas usulüne göre idam edildiği belirtilmiştir.¹⁵⁰ 1529 tarihli Osmanlı Arşiv Belgesi'nde ise, Muhammed Bey ölünce yerine oğlu Şahkulu Bey'in geçtiği yönündedir.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ Bitlisi, s. 280-281.

¹⁴⁷ A. Demir, s. 310-311.

¹⁴⁸ Bitlisi, s. 281.

¹⁴⁹ Feridun Emecen & M. Şahin İlhan, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Türk Tarihi Belgeler Dergisi*, C. 29, S. 23, Ankara 1999, s.86.

¹⁵⁰ Bitlisi, s. 281.

¹⁵¹ TSMA. D. 5246.

Ayrıca Şerefname’de, Şahkulu Bey’in 1543 tarihinde öldürüldüğü ve öldürüldüğünün hemen sonrası kardeşi Yakup Bey’in beylik tahtına oturduğu belirtilmiştir.¹⁵² Ancak Yakup Bey’in 1551/52 tarihinde beyliğin başına geçtiği ve 966/1559 tarihlerinde de beyliğin başında olduğunu, Osmanlı mühimme defterlerinde görmekteyiz.¹⁵³

958/1551 tarihinin Ramazan ayında Diyarbakır Beylerbeyi’ne yazılan bir hükümde, Zirki Beyi Şahkulu Bey’in kardeşi Haydar Bey’e, Zokyer Köyü’nün verildiğine dair bir kayıt mevcuttur.¹⁵⁴

2.3.4. Yakup Bey bin Muhammed Bey (1551/52-1576/77)

Yakup Bey, Şahkulu Bey’in kardeşidir. 1551/52 tarihlerinde Derzin Beyliği’nin başına geçmiştir.¹⁵⁵ Yakup Bey’in, şiir ve edebiyat ile ilgilendiği bilinir. Şiirlerinin çoğu Kürtçedir. Yakup Bey 25 yıl boyunca beylik yönetiminde kaldıktan sonra 1576/77 tarihlerinde kendi isteğiyle tahttan ayrılıp yerini oğlu Duman Bey’e bırakmıştır. Yakup Bey’in 1579/80 tarihlerinde vefat ettiği düşünülmektedir.¹⁵⁶ 973/1565 tarihli olup, dönemin Van Beylerbeyi olan Zeynel Bey’e gönderilen yazıda Yakup Bey’in mallarının yağmalandığı, bunun şeriate uygun olmadığı ve bunun düzeltilmesi gerektiğini belirten bir de kayıt mevcuttur.¹⁵⁷

2.3.5. Duman Bey bin Yakup Bey (1576/77-1578)

Babası Yakup Bey’in 1576/77 tarihlerinde beylik tahtından çekilmesi sonucu beylik tahtına geçmiştir. İki yıl gibi kısa bir süre beyliği yönettikten sonra, 1578 tarihinde Çıldır’da, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında meydana gelen Şirvan Savaşı esnasında vefat etmiştir. Duman Bey öldükten sonra arkasında Muhammed Bey ve Ali Bey isimlerinde iki çocuk bırakmıştır.¹⁵⁸

---

¹⁵² Bitlisi, s. 281-282.

¹⁵³ BOA. A.DVNS. MHM. D. No: 3, Hüküm. 336, s. 129.

¹⁵⁴ BOA. İE. TZ, 1/45.

¹⁵⁵ Bitlisi,

¹⁵⁶ Bitlisi, s. 281-282.

¹⁵⁷ BOA. A. DVNS. MHM. D. 5, Hüküm 1085, s. 409.

¹⁵⁸ Bitlisi, s. 281-282.

2.3.6. Muhammed Bey bin Duman Bey (1578-?)

Babası Duman Bey'in öldürülmesinden sonra, 1578 tarihinde daha 15 yaşındayken dedesinin yardımıyla beylik tahtına geçmiştir. Başarılı bir bey profili çizen Muhammed Bey, Gırdıkanlı Muhammed Bey'le savaşmıştır. Gırdıkanlı Muhammed Bey, Hazzo Kethüdası Şemseddin Bey'le birlikte Derzin bölgesindeki köy ve şehirlere saldırmış, çıkan savaşta Gırdıkanlı Muhammed Bey vurulup yaralı bir şekilde Gırdıkan'a dönmüştür. Bir gün sonra ise aldığı yaralardan ötürü hayatını kaybetmiştir. Şerefname'de, Şerefname'nin yazıldığı tarih olan 1005/1597'de Muhammed Bey'in halen görevinin başında olduğu vurgulanmıştır.¹⁵⁹ Ayrıca Muhammed Bey Osmanlı-Safevi savaşlarına katıldığı ve 996/1598 tarihli bir kayıttan da Safevi hükümdarı Abbas Mirza'ya karşı Osmanlı ordusunda yer almasından ve katkı sunmasından ötürü kendisine hüküm yazılmıştır.¹⁶⁰

2.3.7. Hasan Bey (?-?)

Muhammed Bey'den sonra beyliğin başına kimin geçtiği ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır. Ancak Şakir Epözdemir, kaynak göstermeden 1636 tarihinde Derzin Beyi'nin Hasan Bey olduğunu vurgulayıp bu dönemlerde Derzin ve Gırdıkan beyliklerinin birleştiğinden söz eder.¹⁶¹

2.3.8. İbrahim Bey (?-?)

1047/1638 tarihli arşiv kaydında Derzin Beyi'nin İbrahim Bey olduğu vurgulanmıştır.¹⁶² Lakin İbrahim Bey'den sonra beyliğin başına kimin geçtiği ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

2.3.9. Haydar Bey (?-?)

Şakir Epözdemir, referans/kaynak göstermeden 1698 tarihinde, Zirki Beyi'nin Haydar Bey olduğunu belirtir. Haydar Bey ölünce de Van Valisi Ali Paşa'nın bir fermanla, beyliğin başına Cihanşah Bey'i atadığını belirtir.¹⁶³

---

¹⁵⁹ Bitlisi, s. 282-283.

¹⁶⁰ BOA. A. DVNS. MHM. D. 64, Hüküm 573, s. 232.

¹⁶¹ Epözdemir, s. 29.

¹⁶² BOA. KK. D. 266/98.

¹⁶³ Epözdemir, s. 29.

2.3.10. Cihanşah Bey (1703-1710)

1114/1703 tarihinde Karkar Sancağı ile beraber Zirki Sancağı'nın Cihanşah Bey tarafından ocaklık olarak idare edildiğine dair bir kayıt mevcuttur.¹⁶⁴ Bir başka belgede, 1116/1704'ta Zirki ve Karkar Sancaklarının, yurtluk ocaklık olarak Cihanşah Bey'in yönetiminde olduğu belirtilir. Cihanşah Bey'in merkezi hükümete karşı muhalefet ederek savaşa iştirak etmemiş olmasından dolayı, azledilerek yerine Bitlis beylerinden Muhammed Halef Bey'in, Zirki Beyliği'ne tayin edildiği görülmektedir.¹⁶⁵

2.3.11. Halef Bey (1710-?)

1121/1710 tarihli bir belgede Van eyaletinde bulunan Muhammed Said Han'ın kardeşi Muhammed Halef Bey'e Zirki Kalesi'nin yönetiminin verildiğinden söz edilir.¹⁶⁶

Şakir Epözdemir'e göre Halef Bey'den sonra beyliğin, Şeyh Hasan adlı bir zata bağlandığını söyleyip 1234/1829 tarihinde ise beyliğin başında Seyyid Şeyh Abdülkadir adlı bir zat olduğunu yazmıştır.¹⁶⁷ Şeyh Hasan ve Seyyid Şeyh Abdülkadir Bey'in arasında hangi beylerin olduğu ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

Günümüzün Baykan ilçesinin Adakale köyünde üç türbe bulunmaktadır: Birinci Türbede üç mezar taşı bulunur. Bunlar; Muhammed Halef Beyin mezarı, Halef oğlu Hamza Beyin Mezarı ve Hamza'nın oğlu Haydar Bey'in mezarıdır. Türbe yaklaşık olarak 1693-1730 yılları arası inşa edilmiştir. İkinci türbede ise Hamza oğlu Süleyman'a ait mezar taşı bulunmaktadır. Üçüncü türbede ise Duman/ Tuman Bey'in oğlu Muhammed Bey'e ait mezar taşı bulunmaktadır. Ancak Mezar kitabeleri tahrip olmuştur.¹⁶⁸ Bu süreçten sonra Derzin Beyleri ile ilgili mevcut bilgilere sahip değiliz.

¹⁶⁴ BOA. İE. TCT, 10/1222.

¹⁶⁵ BOA. A. DVN MHM D. No: 114-1, Hüküm 1618, s. 354.

¹⁶⁶ BOA. AE. SAMD. III. 110/10819, s. 1.

¹⁶⁷ Epözdemir, 30.

¹⁶⁸ Ali Boran, *Baykan'daki Osmanlı Dönemi Eserleri*, Siirt Valiliği Yayını, Ankara 2009, s. 70-88.

2.4. Gırdıkan Beyliği

Günümüz Siirt ili sınırlarında yer alan Gırdıkan, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman ismi Çevrimtepe köyü olarak değiştirilmiştir.¹⁶⁹ Şerefname’de Şeyh Hasan Zerraki’nin çocuklarından Habil’in Derzini ele geçirdiğinde Kabil adında bir oğlu olduğunu ve Kabil’in Derzin’de bir kızla evlendiğini ve neticesinde bir çocuğu olduğunu belirtmiştir. Kabil’in bu evlilik hadisesini babasına söyleyemediğini ve babasının olayı duymaması için çocuğu Gırdıkan Kalesi’ne gönderdiği belirtilmektedir. Böylelikle Şerefname’de, Gırdıkan beylerinin bu çocuğun soyundan olduğu belirtilir.¹⁷⁰ Ancak Şerefname’de bahsedilen Habil isminin Nasır Gazi olma ihtimali vardır.¹⁷¹ Gırdıkan beyleri şöyledir:

2.4.1. Halil Bey (1558-?)

966/1558 tarihli mühimme kaydında, Gırdıkan beyliğinin Halil Bey’e tevcih edildiğini görmekteyiz.¹⁷² Bu beyin ne kadar beyliğin başında kaldığı bilgisi bilinmemektedir.

2.4.2. Nasır Bey (?-?)

Şerefname’ye göre Nasır Bey, Derzin Bey’i Şahkulu Bey ile çağdaş olup 1530’larda beyliğin başında olduğu belirtilmiştir.¹⁷³ Ancak Şerefname’de aralıksız olarak 1597 tarihine kadar sırasıyla, Nasır Bey, Muhammed Bey, Nasır Bey ve Mir Muhammed Bey, Gırdıkan Beyliği’nin beyleri olarak sıralanmışlardır.¹⁷⁴ Ancak arşiv kayıtlarında yer alan ve 1558 tarihinde beylik tahtına geçen Halil Bey’den söz edilmemiştir.

2.4.3. Muhammed Bey bin Nasır Bey (?-?)

Muhammed Bey, babasından sonra Gırdıkan Beyliği’nin başına geçmiştir. Muhammed Bey, Hazzo Kethüdası Şemseddin Bey ve Şirvanlı Zeynel Bey ile birlik olup Derzin Bey’i Muhammed Bey bin Duman Bey’e hasımlık beslemiştir.¹⁷⁵ Bu

¹⁶⁹ A. Demir, s. 307.

¹⁷⁰ Bitlisi, s. 283.

¹⁷¹ Işık aile Şeceresi; Demir, s. 41; BOA. VKF. No: 8/1.

¹⁷² BOA. A. DVNS. MHM D. No: 3, Hüküm 336, s. 129.

¹⁷³ Bitlisi, s. 283.

¹⁷⁴ Bitlisi, s. 284.

¹⁷⁵ Bitlisi, s. 284.

düşmanlık neticesinde Muhammed Bey bin Nasır Bey, Muhammed Bey bin Duman Bey tarafından öldürülmüştür. Muhammed Bey, Derzinli Muhammed bin Duman Bey ile çağdaştır. 1580-90'larda hüküm sürmüştür.¹⁷⁶

2.4.4. Nasır Bey bin Muhammed Bey (?-?)

Babası Muhammed Bey'in, Duman Bey tarafından öldürülmesinden sonra küçük yaşta beyliğin başına geçti. Hazzo Kethüdası Şemseddin Bey, Derzinli Muhammed Bey'den Minar Köyü'nü bir miktar para ve gıda malzemesiyle birlikte babasının diyeti olarak aldırdı. Şemseddin Bey, iki tarafı Hazzo hükümdarı ve Şirvanlı Zeynel Bey aracılığı ile barıştırdı. Derzinli Muhammed Bey'in Gırdıkanlı Muhammed Bey'i öldürmesine sebebiyet veren Derzinli Muhammed Bey'in kethüdası Mahmut Zirki'nin görevden alınması istendi. Muhammed Bey, beylerin bu isteğine uydu. Böylelikle barış sağlandı.¹⁷⁷ Nasır Bey beyliği bir süre yönettikten sonra bir hizmetçisi tarafından öldürülmüştür.¹⁷⁸ Nasır Bey'in ölümüyle ilgili Şerefhan şöyle söz eder:

“Nasır Bey küçüklüğünden beri eğlence ve oyunla vakit geçiriyordu. “Çenber” lakabıyla anılan Hasan adında her türlü maskaralıklar yapan bir hizmetçisi vardı. Bey sürekli onunla vakit geçirirdi. Ava çıktıkları bir gün Hasan uyuşturucunun etkisiyle gördüğü sanrı sonucunda, Emir Nasır'ı göğsünden hançerledi. Göğüsten giren hançer sırtından çıktı ve Nasır Bey oracıkta can verdi. Yanındakiler Çenber'e saldırdılar. Yumruk ve tabanca darbeleriyle feci şekilde öldürdüler.”¹⁷⁹

Ayrıca Derzin'de Kürt beylerinin hizmetine girmiş olan Mir Halil isminde birisi vardı. Nasır Bey'in yakın arkadaşıydı. Onun yanında vakit geçiriyordu. Nasır Bey, Çenber tarafından öldürülünce aynı gün Çenber'in Mir Halil'in adamı olduğu ortaya atılmış ve neticede Mir Halil Bey de öldürülmüştür. Emir Nasır ardından Muhammed Bey ve Bekir Bey adında iki çocuk bırakmıştır.¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ Bitlisi, s. 284.

¹⁷⁷ Bitlisi, s. 284-285.

¹⁷⁸ Bitlisi, s. 285.

¹⁷⁹ Bitlisi, s. 285.

¹⁸⁰ Bitlisi, s. 285.

2.4.5. Mir Muhammed Bey (?-?)

Muhammed Bey, Emir Nasır'dan sonra Gırdıkan Beyliği'nin başına geçmiştir.¹⁸¹ Muhammed Bey ile ilgili fazla bilgiye sahip olamamızla beraber bu Bey'den sonraki Gırdıkan Beyleri ile ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır.

2.5. Osmanlı Merkezileşme Sürecinde Zirkiler

Sultan II. Mahmut döneminde başlayan merkezi otoritenin güçlendirilmesi reformları ve Tanzimat Fermanı'nın bölgede uygulanması sonucunda vergi, askerlik, arazi ve Gayrimüslimlere tanınan haklar dâhilinde, bölge halkının ve doğuda Osmanlılar tarafından kendilerine statüler verilen emirlerin tepkileri, Batı Anadolu'dan ve Rumeli'den daha belirgin olmuştu. Çünkü doğuda, feodal bir yapı söz konusuydu. Doğuda bulunan beyler genel itibarı ile bölgede egemenlik kuran devletlere tabi olmayı kabul etmiş, ancak karşılığında iç işlerinde serbest olmuşlardır. Dolayısıyla bölge beyleri eski konumlarını korumak için yeniliklere karşı durmuş ve ayaklanmışlardır. Bölge halkı da, vergilerin toplanması ve askerlik işlemlerine tepki olarak bu beylerin yanlarında saf tutmuşlardır. Bu dönemde askerlik sürelerinin uzun olması ve sık sık çıkan savaşlardan ötürü oluşan yeni durum, diğer bölgeleri rahatsız ettiği gibi, doğu aşiretlerini de rahatsız etmiştir.¹⁸²

Tanzimat öncesi 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin doğuda buyruğu altındaki beyler üzerinde denetim ve hâkimiyet gücü azalmıştı. Revanduz Beyi Mehmet Paşa da Osmanlının hâkimiyetini kabul etmeyip kendi başına buyruk hareketler içerisine giren beylerdendi. Osmanlının bölgede etkisinin azalmasıyla bölgedeki birçok aşiret ve beyler bir nevi Revanduz Bey'i Mehmet Paşa'nın hâkimiyetinde gibiydiler.¹⁸³

Osmanlı Devleti ise mevcut yerlerde hâkimiyetini kaybetmemek için hızlı bir şekilde merkezileşmeye doğru gidiyordu. 1830'lu tarihlere gelindiğinde ise, Zirki Beylerinden Timur Bey Osmanlı Devleti'nin bu yeni düzeninden oldukça rahatsızdı

---

¹⁸¹ Bitlisi, s. 285.

¹⁸² Hatip Yıldız, *Bedirhan Bey Vak'ası (1842-1848)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, s. 3-4.

¹⁸³ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s 16.

ve bu rahatsızlığını Eğil Hâkimi Tayfur Bey'in yanına giderek belirtti. Daha sonra ise Timur Bey, Zirki Beylerinden Recep Bey, Silvan Zabıtı Mirza Bey ve Mardinli Ömerkanlı aşireti ile anlaşıp yeni düzene karşı direnmeye karar verdiler. Başlarda Zirkiler askere alma durumuna karşı çıkıp uzun askerlik sürelerini bir nevi protesto edip diğer Kürt beylerinin de ayaklanmalarını sağladılar. Hani'den Yezidhan'a kadar olan bölgede Kürt aşiretleri isyan ettiler. Bu isyan sonucunda 1835 tarihinde Reşit Paşa, Zirki beyleri üzerine sefere çıktı. Diyarbakır'a 8 saatlik uzaklıktaki Seyit Hasan köyüne gidip orada Zirki beylerinden Recep Bey'i sıkıştırdı. Recep Bey'e yardıma gelen Timur ve Behram Beyler de yenilgiye uğrayıp Reşit Paşa'ya tutsak oldular. Telli Beyzade Recep Bey, Timur Bey ve Behram Bey gibi yaklaşık 98 kişi, aileleri ile birlikte önce İstanbul'a oradan da Edirne'ye sürgüne gönderildiler.¹⁸⁴

Daha sonra, Reşit Paşa Garzan bölgesi üzerine sefer yapıp bölgeyi kısmen de olsa kontrol altına aldı. Fakat bölgenin tam kontrol altına alınması Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ile olmuştur.¹⁸⁵ Böylece Zirkiler merkezîyetçi politika çerçevesinde idare edilmeye başlanmıştır.

---

¹⁸⁴ Gencer, s. 23-25.

¹⁸⁵ Gencer, s. 25-26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ZİRKİLERDE MİMARİ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

3.1. Mimari Yapılar

3.1.1. Atak Kalesi

Atak bölgesi günümüz, Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı olup ilçe merkezinin kuzeydoğusunda yer alır. Doğusunda Hazro, batısında Hani, kuzeyinde ise Genç ilçesi yer almaktadır.¹⁸⁶ Atak Kalesi ve bölgesinin İslam coğrafyasına dâhil edilmesi ise 639 yılında Hz. Ömer dönemine denk gelmektedir.¹⁸⁷ Atak Kalesi'nin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığına dair elimizde kayıt bulunmamaktadır.

Atak ismi ile ilgili birçok yorumlar yapılmıştır. Bazı bilgilere göre Atak'ın Türkmen ağzında Kılıç-Kılınç olduğu rivayet edilse de¹⁸⁸ Atak isminin çok eskilere dayandığı hatta Romalılara kadar ulaştığı birçok kaynakta mevcuttur. Bizans-Roma dilinde Atak'a, "Attah" ya da "Hattah" denilmekte ve M. 531 tarihinde Amida'ya yani Mezopotamya Eyaletine bağlı bir bölge olduğu bilinmektedir.¹⁸⁹ Atak Kalesi, Bizans döneminde "Attachas Kalesi" olarak da isimlendirilmiştir. İslam kaynaklarında ise Atak, Hetakh veya Hettakh şeklinde telaffuz edilmiştir. Atak Kalesi, Vakıdı'ye nisbet edilen "*Târihu Fütûhi'l-Cezire ve'l Hâbûr ve Diyârbekir ve'l-Irâk*" isimli eserinin bazı kısımlarında "Hütâkh" şeklinde beyan edilmiş olup Şemseddin Sâmî ise "Âtâq" şeklinde belirtmiştir. Osmanlı kaynaklarında ise Atak olarak söz edilmektedir.¹⁹⁰

XVI. yüzyılda deprem sonucunda Atak Kalesi'nin önemli bir bölümü yıkılmış olup Kale sakinleri ise 1975 depremi öncesi Lice'sine taşınmışlardır.¹⁹¹

---

¹⁸⁶ Bizbirlik, "16.yy'nın Ortalarında Atak Sancağı", s. 109.

¹⁸⁷ Azimli, s. 49-56.

¹⁸⁸ Kırzioğlu, s. 370.

¹⁸⁹ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırları*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 1528, İstanbul 1970, s. 15.

¹⁹⁰ Abdurrahman Acar, *Dünden bugüne Hetâk (Atak) Kalesi, Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri (05-06 Eylül-2008)*, Edt. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları:9, Mardin 2012, s. 14.

¹⁹¹ Recep Işık İle Yapılan 16.02.2014 Tarihli Mülakat.

Ayrıca kale nehir yanında yüksek bir tepenin üstünde dört köşe taş bir yapı olup¹⁹² şimdilerde ise sadece küçük bir kalıntısı günümüze kalabilmiştir. Kaleye 1 km uzaklıkta ise Ak Kilise isimli bir kilise bulunmaktadır. Çünkü aynı zamanda Atak'ın 629/1293 senesinde bir piskoposluk merkezi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹³ Ancak o dönem Atak'ta bulunan Hristiyan halklarla ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

3.1.2. Atak Vakıf Ahmet Camii (Camii Kebir)

Atak Beyi Vakıf Ahmet Bey tarafından 1540-41 tarihinde yapılmıştır.¹⁹⁴ Bulunduğu yer eski Lice diye adlandırılan 1975 depreminden önceki Lice'dir. Halk arasında "*Camii Kebir*" diye de telaffuz edilir. Camide zamanında hamam ve öğrenci yatakhaneleri bulunmakta olup bir katı da medrese olarak kullanılmıştır. Camiinin etrafında "*Nehewş*" denilen beylerin oturduğu evler mevcuttu. Aynı zamanda bey evlerinin olduğu mahalleye de daha sonraları "*Camii Kebir Mahallesi*" denilmiştir. 1845 yılında çıkan yangında cami kullanılamaz hale gelmiş ancak 1875 yılında Zirki ailesinden Sadullah Bey tarafından onarılmıştır.¹⁹⁵

Altı tonozlu "imarethane" ve boyu 13.15 x16.30 metre olan bu camiinin üst tonoslarından dördü sağlam kalmış ve doğu ile güneydeki altı tonosu yıkıldığından ahşap damla kapatılmıştır. Toprak örtülü "kantara" adlı revakın dışında 37x90 santim boyunda kirli Sarı Aktaş'taki talik bozması 6 satırlık Arapça kitabe, 1261/1845 yılı yangınından sonraki tamir üzerine 1292/1875 yılında tekrar yazılmıştır. Bu kitabenin solunda açık yönü sağa gelen bir açığı biçimindeki iki satır yazı ile açığın ortasında "*sene 1292*" yazılıdır. Altındaki satırda: "*Feca'e Bihi ibn Sadullah*" üste satırda: "*biketbihi iğfir ya ilahi li cümletin*" yazılı 2. satırda altı çizilen "*zı+mim+seb*"nın karşılığı rakamla "947"; 6. Satırdaki "*el hark*"ın karşılığı "339" rakamı yazılıdır.¹⁹⁶

3.1.3. Kör Veli Camii (Küçük Camii) ve Şeyh İsmail Türbesi

1975 depremi öncesi, Lice'nin Karahasan Mahallesi'nde bulunan Kör Veli Camii(Küçük Camii) 17. yüzyılda Kör Veli adında bir hayırsever tarafından

¹⁹² Çelebi, s. 178.

¹⁹³ Acar, s. 32.

¹⁹⁴ Kırzioğlu, s.

¹⁹⁵ Recep Işık ile yapılan mülakat.

¹⁹⁶ Kırzioğlu, s. 374-375.

yaptırılmıştır. Bozulup yeniden yapılan bu camiinin kitabesi yoktur.¹⁹⁷ Caminin ön cephesi Nahid taşları ile döşenmiştir. Camii 2 kantaralı bir camii olup her bir kantaranında iki ayağı mevcuttur. Minaresi olmayan bu camiye 1970'lerde Hacı Hamit Toprak tarafından minare yapılmıştır. Neticede camii 1975 depreminde yıkılmıştır.¹⁹⁸

Şeyh İsmail Türbesi de yine eski Lice'nin Karahasan mahallesindedir. İçerisinde 5 mezar vardır ve mezarlarla ilgili 7 satırda şöyle denilmektedir:

1.El-fatıha

2.Nukle Şeyh Müslimin ve kutbularifin

3.Sultan ül-vasilin

4.Re'is ül-mürşidin

5.Eş Şeyh İsmail Efendi

6.Kadrese sırrehu ve cevvere darihi

7.Sene 1057(1647).¹⁹⁹

3.1.4. Şeyh Hasan Zerraki Mezarı (Lice-Dibek Köyü)

Şeyh Hasan Zerraki'nin 3 yerde mezarı olduğu rivayet edilir. Ancak Şeyh'in gerçek mezarının Lice'nin Dibek Köyü'nde olduğu ihtimal dâhilindedir. Fakat temsili olarak Keban bölgesinde mezarı olduğu söylenir. Ayrıca Hazro ilçesi Meyrani köyünde bulunan mezarın Şeyh Hasan Zerraki'ye değil onun yirminci göbek torunu olan Şeyh Osman'a ait olduğu tapu sicil kayıtlarıyla bilinmektedir.²⁰⁰

Dibek Köyünde bulunan tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmeyen mezar, günümüzde Diyarbakır'ın Lice ilçesinin, Dibek (Derxust) köyünün 300 metre batısındadır. Yapmış olduğumuz gözlemlerde Mezarın etrafının nahid taşlarla örülü olduğunu ve nahid taşların üzerinde ise muhafaza demirliği olduğunu tespit ettik.

---

¹⁹⁷ Kırzioğlu, s. 375.

¹⁹⁸ Ethem Işık ile yapılan 15.02.2014 tarihli mülakat.

¹⁹⁹ Kırzioğlu, s. 375.

²⁰⁰ Haşpolat, s. 161.

Burada bulunan mezarın türbe mezar özelliği taşımayıp açık mezar şeklinde olduğunu gözlemledik.

3.1.5. Diyarbakır Ulu Camii Şafiler Kısmı

Diyarbakır Ulu Camii'nin şafiler kısmını Kanuni Sultan Süleyman döneminde Atak Beyi Emir Ahmet Zirki onarmıştır.²⁰¹ Yapmış olduğumuz gözlemlerde yapının Diyarbakır'da yaygın olarak kullanılan bazalt taşlardan yapılmış olduğunu ve bu yapının içerisinde 10 kolon mevcut olup tavanın ahşap olarak örülü olduğu tespit ettik. İçten 2 katlı dıştan tek katlı olan bu yapı halen aktif ve sadece cuma günleri hizmet vermektedir.

3.1.6. Derzin Kalesi

Derzin Kalesi günümüzün Baykan ilçesinin Adakale köyündedir. Kayalıklar üzerinde bulunan bir kaledir. Kale, Derzini beylerinden Şahkulu Bey'in adı ile anılmaktadır. Kale, Baykan ilçesinin 8 km doğusunda yer almaktadır.²⁰² Kalenin yapımında kırma ve kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kalenin güneybatı bölgesinde bir burç yer almaktadır. Yapıda kullanılan malzeme ile teknik özellikler göz önüne alındığında kalenin Osmanlı dönemi XVI. yüzyıl eseri olduğunu anlayabiliriz. Günümüzde kalenin bir bölümü yıkılmış olup kale içinin büyük bir bölümü de toprak altında kalmıştır.²⁰³ Ayrıca Derzin Kalesi'ne tarihsel süreç içerisinde Zirki Kalesi de denilmiştir.²⁰⁴

3.1.7. Adakale Köyü Camii

Köyün kuzeydoğu bölgesindeki iç kalenin güneybatısında eğimli bir bölgede kurulmuştur. Camiinin yapımında kırma taş ve tuğla malzemeler kullanılmıştır. Camiinin iç mekânına, günümüzde harap olmuş tek kapıdan girilmektedir. Kible duvarının ortasındaki mihrap planlı olup üzeri de sivri kemer alınlıklıdır. Camiinin

---

²⁰¹ Beysanoğlu, C.1, s. 276.

²⁰² <http://kurumsal.kulturturizm.gov.tr/turkiye/genel/gezilecekyer/derzin-kalesi>.

²⁰³ Boran, s.34.

²⁰⁴ Katip Çelebi, *Cihannüma*, Edt. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2010, s. 528.

mihrabı alçı malzeme ile yapılmıştır. Bu cami XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarisi olup günümüzde halen kullanılmaktadır.²⁰⁵

3.1.8. Gırdıkan Kalesi

Gırdıkan Kalesi Baykan-Siirt yolundaki eski bir kervan yolunun geçtiği noktada kurulmuştur. Kalede düzgün kesme taş malzemeler kullanılmıştır. Sarp kayalıkların üstüne kurulan kale, XVI. yüzyıl Osmanlı dönemi mimarisidir.²⁰⁶

3.1.9. Çevrimtepe Köyü Camii (Halil Bey Camii)

Camii, Baykan'ın güneydoğu bölgesinde, ilçe merkezine yaklaşık olarak 30 km uzaklıktaki Çevrimtepe Köyü'ndedir. Engebeli ve sarp bir yamacın üstüne kurulmuştur. Camii Osmanlı döneminde, 1669-1670 yıllarında Zirki beylerinden Halil Bey tarafından yaptırılmıştır. Camiinin giriş kapısının üstündeki kitabede: “*İnna fetahnâ leke fethan mübîna 1348*” ibaresi yer almaktadır. Camiinin batı kısmında yer alan kapının aynalık kısmında, camiinin menkıbesini anlatan 75x42 cm ölçülerinde Arapça kitabe yer almaktadır. Kitabede şu ibareler yer almaktadır:

1. *Amera haza'l mescide li-vechi'llâhi Teâla Emîr Halîl bin merhûm Emîr Ahmed.*
2. *Enne'l-mesâcide li'llâhi fe-lâ ted'u maa'llâhi ehaden fi seneti seb'in seb'îne tis'i mâye*

Anlamı: *Bu mescidi merhum Emir Ahmed'in oğlu Emir Halil Allah'ın rızasını kazanmak için (Muhakkak ki mescitler Allah'a aittir). “O halde Allah'la birlikte başka bir varlığa ibadet etmeyiniz.” ayeti gereğince 977 yılında inşa etmiştir.*

Camiinin giriş bölümü 3.90x3.40 ölçülerindedir. Dıştan ise 21.40x18.90 ölçülerindedir. Camiinin yapısında kırma taş ve kesme taş malzemeler kullanılmıştır. Camiinin mihrabı alçı malzemesinden yapılmıştır. Camii'nin üzeri tonozlarla örtülüdür.²⁰⁷

²⁰⁵ Boran, s. 21-25.

²⁰⁶ Boran, s. 36-37.

²⁰⁷ Boran, s. 9-14.

3.1.10. Boşat Kalesi

Eski adı Meyyafarkin (Diyarbakır'ın Silvan ilçesi) olan bölgenin 10 km kuzeyinde ve Atak'ın 11 km güneydoğusunda bulunan kale, sarp uçurumlarla kaplı bir tepenin üstüne kuruludur. Boşat Kalesi'nde, Sasani kralı II. Şapur'un heykelleri halen mevcuttur. Kalenin ne zaman yapıldığıyla ilgili net bir bilgi yoktur.²⁰⁸

3.1.11. Hazro Ulu Camii (Büyük Camii)

Tam olarak ne zaman yapıldığı ve kim tarafından inşa edildiği bilinmeyen bu camii, Hazro ilçesinde yüksekçe bir tepenin üzerine kuruludur. Yaklaşık olarak XVI. yüzyılın sonlarında XVII. yüzyılın başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Büyük Camii olarak da adlandırılmaktadır. Tek kubbeye sahip bu camii, sonradan yapılan eklemelerden dolayı asıl orijinalliğinden uzaklaşmıştır. İnşa edildiği yerin eğiminden faydalanılarak batı bölgesi iki katlı yapılmıştır. Doğu ve batı pencerelerine konik başlıklı gömme sütunlar yerleştirilmiştir. Giriş kapısı ve mihrabı, nişi mukarnaslarla çevrili olup güzel ve ihtişamlı bir görüntüye sahiptir. Camiinin minaresi kubbeli ve kuzey bölümündedir.²⁰⁹

Hazro Ulu Cami'nin üzerinde günümüzde dokuz kitabe bulunmaktadır. Ancak bir kitabe tahrip olduğu için okunmamaktadır.²¹⁰ Kitabeler şöyledir;

1. Okunuşu

Li ma'rifeti'l bani ve tarihi bunyeti sene 1930.

-Sene 1349 Ekûlu el ahâlî şeyyedetnî bi himmetin sene 1346.

Anlamı

-Yapanın ve yapım tarihini bilmek için sene 1930 derim.

-Sene 1346 der ki halk beni himmet ile yükseltti. Sene 1349

2. Okunuşu

-Buniye haze'l eyvanu fi senete 1366,

Anlamı

-Bu eyvan hicri 1366/1947 tarihinde yapıldı.

²⁰⁸ Acar, s.13.

²⁰⁹ Ali Melek, Abdullah Demir, *Dini Değerleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, Ankara 2009, s. 140-141.

²¹⁰ İrfan Yıldız, Hazro Ulu Camii, *Türk Çalışmaları Dergisi*, S. 9, Ankara 2014, s. 1161.

3. Okunuşu

*Nemâ ya'muru mesâcida(A)llâhi men âmene bi(A)llâhi velyevmi-l-âhiri
veekâme-ssalâte veâtâ-zzekâte velem yahşe illa(A)llâh(e) fe'asâ ulâ-ike en
yekûnû mine-lmuhtedîn(e) 1366.*

Anlamı

*Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı
dosdoğru kılan, zekâti veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler
imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. 1366/1947.*

4. Okunuşu

-Haze'l helaû li men erâde duhûlehu ve binaehu târihuhu haze'l helau.

-sene m1950, sene r1366, sene h1369.

Anlamı

-Bu hela ona girmek içindir.

-Sene miladi 1950, rumi 1366, hicri 1369.

5. Okunuşu

- Bismillahi'r-Rahmani'r Rahim.

Anlamı

-Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla.

6. Okunuşu

-Ma'şae'llahu kâne

Anlamı

Allahın dilediği olur.

7. Okunuşu

-Ve mâ'lem yeşe' lem yekûn

Anlamı

- Ve onun dilemediği olmaz.

8. Okunuşu

-Haza hayratu Ahmed

- Beg bin Mustafa Beg

- Senete 1102

Anlamı

*Bu hayrat Mustafa Bey'in oğlu Ahmet Bey'indir. Sene 1102/1690-91.*²¹¹

Hazro Ulu Camii'nin üzerinde inşa kitabesi yoktur. Camii ilk yapımında kare planlı, tek kubbeli şekilde inşa edilmiş olup daha sonraki süreçlerde eklemeler yapılmıştır. Cami minare, bodrum kat, zemin kat ve üst kattan oluşmaktadır.²¹²

3.1.12. Tercil Kalesi

Kale, Diyarbakır'a bağlı Hazro ilçesinin 5 km batısına düşmektedir. Yapmış olduğumuz gözlemlerde Osmanlı döneminde Tercil beylerinin aktif olarak kullandıkları bu kale, çok yüksek olmayan bir tepenin üstünde kurulu olup şimdilerde yıkık ve harabe şeklinde olduğunu tespit ettik. Kalenin kim tarafından ve tam olarak hangi tarihlerde yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

3.2. Toplumsal Doku

Zirki coğrafyasında, Atak Sancağında, 1564 senesi içerisinde 63 köy vardı. 63 köyün 13 tanesi Gayrimüslimlerin yaşadığı köylerdir. Bunlardan 49'u ise Müslüman köyüdür. 1 tanesi ise kozmopolit yapı gösteren karışık köydür. Her ne kadar Gayrimüslimlerin yerleşik oldukları köy sayısı, Müslümanların yerleşik oldukları köy sayısından az ise de Gayrimüslim nüfus yoğunluğu, Müslüman nüfus yoğunluğundan fazladır.²¹³

1564'te Tercil'de ise Müslüman nüfus sayısının Gayrimüslim nüfus sayısından fazla olduğunu görmekteyiz.²¹⁴

3.3. Dil ve Edebiyat

Zirki coğrafyasında Kürtçenin Kurmanci lehçesi kullanılır. Ağızlarda küçük farklılıklar olsa da bu yöredeki konuşma şekilleri usul itibariyle birbirlerine yakındır.²¹⁵ Zirki coğrafyasında yazılı ve sözlü edebiyat alanında birçok örnek söz konusudur. Zirki coğrafyasının en önemli yazılı edebiyat ürünü, Zirkilerin Derzin beylerinden, Yakup Bey bin Muhammed Bey'in Divanı'dır. Yakup Bey şiir ile

---

²¹¹ Yıldız, s. 1161-1163.

²¹² Yıldız, s. 1160.

²¹³ Bizbirlik, "16 yy ortalarında atak...", s. 111-113.

²¹⁴ Bizbirlik, "16. yy'da Tercil...", s. 87.

²¹⁵ Epözdemir, s. 91.

ilgilenmiş ve Kürtçe birçok şiir yazmıştır.²¹⁶ Ayrıca Zirki coğrafyasında, Zirkilerin kullandığı birçok söz ve deyimler de vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“ *dara şkesti xar dicebire,*

(*kırılan ağaç, eğri kaynaşır*)

“*erbo bi alê Kermate va 'ye*

(*Erbo Kermate'den yanadır.*)

“ *mal li Mîryanîs,seltenet li Werganis*

(*Mal Miryanîs'in, saltanat ise Werganis 'indir.*)

“*Em ji hev nayêne şûştin*”

(*biz, birbirimizden arınıp kurtulamayız.)*

“*mir xulam,xulam olam*”

(*ayaklar baş,başlarayak olmuş)*

“*seyyid ü badayi?*

(*seyyid dediğin dürüst olmalı!*)”

“*Sed rehmet li kefendiz*”

(*kefen hırsızına yüzlerce rahmet)*

“*sal bi sal, xwezi li par*”(her geçen yıl bir öncekini arattırıyor.)²¹⁷

3.4. Folklor ve Eğlence

3.4.1. Folklor

Zirkilerin yaşamış oldukları bölgelerde Kürtlere ait birçok türkü, mani ve halaylı türküler söylenirdi. Bunlardan bazı türkü ve halaylı türküler şöyledir:

Hey Teş!

Hey teşi,teşi,teşi

Werne hêla teşiye

Min nedit xer u xweşi

Werne hela teşiye .

Teşya min j'darê bî yê

Werna hêla teşiyê

---

²¹⁶ Bitlisi, s. 281.

²¹⁷ Epözdemir, s. 94-96.

*Min girt J'benda zeviyê
Min nedî xêr u xweşiyê .*

*Dirêsim hîrya mî yê
Werne hêla teşiyê
Dirêsim hîrya mî yê
Min nedît xêr u xweşiyê*

*Teşya min j' darê merxê,
Werna hêla teşiyê
Teşya min j' darê merxê,
Min nedî xêr u xweşiyê.*

*Dirêsim hîrya berxê,
Werne hêla teşiyê
Dirêsim hîrya berxê
Min nedît xêr u xweşiyê*

Türkçesi

Ey iğ!

*Ey iğ, iğ,iğ
Gelin iğın yanına
Görmedim hayır hoşluk
Gelin iğın yanına.*

*İğim söğüt dalından
Gelin iğın yanına
Aldım tarlanın bendinden
Görmedim hayır hoşluk*

*Ördüğüm koyun yünüdür
Gelin iğın yanına
Ördüğüm koyun yünüdür
Görmedim hayır hoşluk.*

*İğim ardiç dalından
Gelin iğın yanına
İğim ardiç ağacından
Görmedim hayır hoşluk
Gördüğüm kuzu yünü
Gelin iğın yanına ördüğüm kuzu yünü
Ördüğüm kuzu yünü
Görmedim hayır hoşluk*

Herçi Xeswa Wi Başe

***“Herçi xesiwa wi baş e
Kefenê wi qumaşe
Tirba wi l'ciki başê
Herçi xesiwa wi pîse
Kefenê wi telîs e
Tirba wî l'ciki pîse...”***

Türkçesi

Kaynanası iyi olanın

*“Kaynanası iyi olanın
Kefeni kumaştandır.
Mezarı hoş yerdedir
Kaynanası kötü olanın
Kefeni telistendir.
Mezarı pis bir yerdedir.”*

Hey Çilkezî!

*“Hey çilkezî çilkezî
Çil ûçar û çil kezi
Ew kiye l'banan dibezî
Çil xiftanên kunderzî*

Çikezya min şîrîn e
Çil ü çar ü çilkezî
Bedewexe zerinê
Hey çil kezi çilkezî
Bo lawikan evîne
Çil ü çar ü çilkezî
Çil xîftanên kunderzî
Tu ya min ba yî xwezî”

Türkçesi

Hey Kırk Örgülü!

“Hey kırk örgülü, kırk örgülü
Kırk dört ve kırk örgülü
Kimdir o damda koşan
Kırk nakışlı kaftanın
Kırk örgülüm tatlıdır
Kırk dört ve kırk örgülü
Sarışın bir güzeldir
Hey kırk örgülü, kırk örgülü
Delikanlılar için aşktır
Kırk dört ve kırk örgülü
Kimlerdir damda koşan
Kırk dört ve kırk örgülü
Kırk nakışlı kaftanın Benim olsaydın keşki...”

Hey Hatın,Hatın,Hatın!

“(Xeliyen ku diçin buk tînin dibêjin...)
Hey hatin hatin hatin
Fatmokê mêhvan hatin
Şakrokên bi gulat in
Xweşkokê mêhvan hatin”

Türkçesi

Geldiler, Hey Geldiler

“(Gelini getirmeye gidenler tarafından alaylı bir şekilde söylenir.)

Geldiler hey, geldiler

Ey Fatmacık, misafirler geldiler

Halkalı şekerdirler

Ey güzelcik, misafirler geldiler”²¹⁸

2.4.2. Eğlence

Bölgede, çocukların zihinsel gelişimlerine yönelik birçok eğlence ve anlatımlar mevcuttur. Bu anlatımların bazıları şöyledir:

Hopanî, Moppanî

Ava me ye golani

Gola me gamîşe

Hespan fişefişê

Kekê min çawîşe

Çawîşek biçûke

Jê ra anîn bûke

Bukâ gelemgâşe

Çi bûkeke başe

Çawîş bi miaşe

Bûkê çawîş mêr kir

Du zarok jê çêkir

Yek kur bu ‘emer bû

Çavşin û porzer bû

Ya din keçek delal

Weka ava zelal

Navê wê Narîn bû

Yeka porzerîn bû

Ev herçar bûn malek

Ew bûne ‘eyalek

Bûne xweyî warek

---

²¹⁸ Epözdemir, s. 131-139.

Çawîş diçû solan
Tanî cil ü solan
Çawîş tim diçû îş
Wi tanî nan û şîş
Çawîş diçû cot
Wi tanî nan û gûr
Bûk bûka malê bû
Dayka 'eyalê bû
Malek bi kêf û dîlan
Ev e mala Kurdan

Türkçesi

Hoppala Moppala
“Hoppala ,Moppala
Suyumuz gölden
Gölümüz kamışlık
Atlarımız eder fiş fiş
Kardeşim çavuştur
Küçücük bir çavuş
Getirdiler ona bir gelin
Kalem kaşlı gelin
Ne de güzel bir gelin
Çavuştur, maaşıdır
Gelin çavuşu eş edindi
Doğurdu iki çocuk
Biri oğlan, ismi Ömer
Mavi gözlü sarı saçlı
Diğeri sevimli bir kız
Tıpkı duru bir gibi
İsmi Narin'di.
Sarı saçlı biriydi.
Dördü bir aile oldu
Oldular bir sülale
Oldular ev – bark sahibi

*Çavuş çalışmaya giderdi.
Getirirdi elbise ve ayakkabı
Çavuş hep giderdi, işte
Getirirdi ekmek ve kebab
Çavuş giderdi çifte
Getirirdi ekmekle gıda
Gelin evinin geliniydi çocuklarının annesiydi
Keyifli ve sevinçli bir aileydi
İşte budur Kürt'ün evi*

Dayika delal

*“ Dayka min a delal
Da min şîrê helal
Dêya min a malan
Xwişka yazdex xalan
Xale min ê mezin
Navê wî 'Egid ê
Pişt'i wi lezgîn ê
Gurgîn û Seîd e
Navê xalan xweş in
Nikarim bijmêrim
Li xalên xwe çû me Merxas û camêrim
Ez diçim medresê
Şagirdê bi Kerîm.
Niha em biçûkin
Sibe jin in, mêr in...”*

Türkçesi

*“Sevgili annecik”
“sevgili anneciğim”
Verdi bana helalinden süt
Evinin annesi anneciğim*

*On bir dayının kız kardeşi
Büyük dayının kız kardeşi
Büyük dayımın benim
Adı Agit'tir onun
Onun bir küçüğü Lezgin
Sonra, Gurginve Said
Hoştur dayıların ismi
Saymaya gelmez onlar
Benziyorum dayılarıma
Yiğit ve beyefendiyim
Medreseye gidiyorum
Başarılı bir öğrenciyim
Şimdi küçüğüz ama
Yarının kadını ve erkeğiyiz.”*

Bajer Çigas Xweş in

*“Bajar çigas xweş in”
Bi suk û kolanan
Bi gesr û qonaxan
Sera û dikanan
Ezê biçim bajêr
Mala dost ü nasan
Biçim cem hedadan
Bo dasik ü dasan
Herim cem sifaran
Solbend û necaran bajarê xwe naskim
Şole xwe Xilaskim
Bajarî pir baş in
Bedlên wan qumaş in
Bi sük û bazar in
Ew bi me nikarin ...”*

Türkçesi

*“Ne güzeldir şehir”
Çarşı ve sokaklarıyla
Köşk ve konaklarıyla
Saray ve dükkânlarıyla
Şehre gideceğim
Dost ve tanıdıkların evine
Demircilere gideceğim
Orak ve Orakçılar için
Bakırcılara gideceğim
Ayakkabıcılara, marangozculara,
Şehrimi tanıyayım
Çalışmalarımı bitireyim
Şehirliler çok iyiler
Giydikleri kumaştır
Çarşı ve Pazar sahibidirler
Onlar bize güç yetiremezler...”²¹⁹*

---

²¹⁹ Epözdemir, s. 166-170.

SONUÇ

Zirki beyliklerinin dört ayrı koluna ilişkin yaptığımız ve XIV ile XIX. yüzyıllar arasını kapsayan periyotta ki etkinliklerini işlediğimiz bu çalışmada, mevzu bahis beyliklerin diğer Kürt beyliklerinden farksız olduğunu tespit ettik. Yönetimlerine meşruiyet katmak amacıyla, çağdaşı olan birçok Kürt beyliğinin yaptığı gibi asalet davası güdüp, seyit olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu amaçla bizatihi beylik mensupları tarafından soy şecereleri hazırlanmıştır. Zirkilerin, Atak koluna mensup beyler tarafından hazırlanan soy kütüğünün yanı sıra, daha farklı varyantlar içeren iki şecerenin varlığı da bu hususu desteklemektedir.

Zirki beylikleri, Osmanlı hâkimiyetine dâhil oluncaya kadar ki süreçte bölgede ciddi bir varlık gösteremeseler de, Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte kendilerine tanınan statüler sayesinde, etkin bir konuma ulaşmışlardır. Mühimme kayıtlarında Zirki beyliklerine mensup idarecilere hitaben yapılan yazışmalar ve kullanılan unvanlar bu açıdan dikkat çekicidir. Zirkilerin en etkin siyasi varlık gösterdikleri dönem XVI. yüzyıldır. XVIII. yüzyıldan itibaren çevresindeki diğer Kürt beylikleri gibi güç kaybına uğramış ve hâkimiyetleri altındaki topraklarda eskisi kadar etkin olamamışlardır.

Zirkilerin bölgede ki etkinlikleri, bölgenin imarına da olumlu anlamda katkı sunmuştur. Nitekim bu beylik mensupları tarafından imar edilen eserlerin çoğunun, siyasi açıdan büyük nüfuz sahibi oldukları XVI. yüzyılda inşa edilmiş olması bunun en bariz göstergesidir. Öte yandan kültürel ve ilmi anlamda en yetkin beyler XVI. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Kürtçe tasavvuf içerikli şiirler kaleme alacak düzeyde entelektüel seviyeye sahip Derzin Beyi Yakup Bey, Kanuni döneminde de Diyarbakır Ulu Camii'nin şafiler mescidini onaran, Atak merkezde bir camii yaptıran ve bunlara bağladığı vakıfların çokluğundan ötürü Vakıf diye isimlendirilen Ahmet Bey XVI. yüzyılın en etkili Zirki beyleri arasında sayılabilir.

Osmanlının batıda kaybettiği savaflara paralel taşradaki hâkimiyetinde zayıflama görülmüştü. Osmanlının merkezileşmesi ile beraber yetkileri azaltılan Zirki beyleri eski statülerini kaybetmişlerdir. Sembolik olmaktan öteye geçemeyen bu beyler, idari yapının değişmesiyle beraber siyasi varlıkları sona ermiştir.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. A. DVNS. MHM. D. 64, Hüküm 573, s. 232.

BOA. A. DVNS. MHM. D. 5, Hüküm 1085, s. 409.

BOA. A.DVNS. MHM. D. No: 3, Hüküm 336, s. 129.

BOA. A. DVN. MHM. D. 110, Hüküm 1577, s. 359.

BOA. A. DVN. MHM D. No: 111, hüküm 1266, s. 373.

BOA. A. DVN MHM D. No: 119, hüküm 1176, s. 290-291.

BOA. A. DVN MHM D. No: 119, hüküm 347-355, s. 66-67.

BOA. A. DVN MHM D. No: 114-1, Hüküm 1618, s. 354.

BOA. A. DVN. NŞT. D. No: 16 s. 130.

BOA. AE. SAMD. III. 110/10819, s. 1.

BOA. A. RSK No: 1452, s. 245,287.

BOA. A. RSK No: 1512, s. 82.

BOA. DFE RZ. D No: 212, s. 548-549.

BOA. İE. TCT, 10/1222.

BOA. İE. TZ, 1/45.

BOA. KK. D. 266/98.

BOA. TTD. No: 200, s. 101.

BOA. İE. ML. 3984.

BOA. C.EV. 667/33116.

BOA. VKF. No: 8/1.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi(TSMA)

TSMA. No: E. 8333/1.

TSMA. No: D. 5246/-.

3. İstanbul Müftülüğü Nakibü'l Eşraf Defterleri

İST. MFT. MSH. DFT. No: 02, s. 11/A.

İST. MFT. MSH. DFT. No: 01, s. 15/A.

4. Şecereleer

Şecere, Zirkilerin Atak soyuna mensup olan Işık Ailesinden alınmış, orijinali ceylan derisine yazılı rulo şeklinde üç nüsha olarak bulunan ve döneminin Nakib'ul Eşrafları tarafından onaylanmış Zirki şeceresi.

5. Kitaplar

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri*, I. Ahmet Dönemi Kanunnameleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları No:12, İstanbul 1996.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri*, Yavuz Sultan Selim Dönemi Kanunnameleri, Fey Vakfı Yayınları No: 01, İstanbul 1991.

Beysanoğlu, Şevket; *Anıtları Ve kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi: Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar*, C.1, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.

Beysanoğlu, Şevket; *Anıtları Ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi: Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, C.2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.

Bitlisi, Şerefhan; *Şerefname*, C.1, Çev: Abdullah Yeğin, Nubihar Yayınları, İstanbul 2013.

Boran, Ali; *Baykan'daki Osmanlı Dönemi Eserleri*, Siirt Valiliği Yayını Ankara 2009.

Ciwan, Murad; *Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar, Safeviler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2015.

Çelebi, Evliya; *Seyhatname*, C.4, Der: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat Yayıncılık, İstanbul 1993.

Çelebi, Kâtip; *Cihannüma*, Edt. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2010.

Demir, Ramazan; *Zirki Yöresi Ve "Seyyid Hasan Zerraki" Ziyareti*, Palme Yayınları, Ankara 2007.

- Epözdemir, Şakir; *Zırkan Beylikleri Tarihinde Derzin*, Fanos Yayınları, Ankara 2011.
- Ezrak, İbn'ül; *Tarih-ü Meyyafarikin Ve Amid; Mervani Kürtleri Tarihi*, Çev: M. Emin Bozarslan, C.1, Koral Yayınları: 9, 1975.
- Göyünç, Nejat; *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1458, İstanbul 1969.
- Haspolat, Yusuf Kenan; *Peygamberler Sahabeler Evliyalar Kenti Diyarbakır*, Uzman Matbaacılık Ve Ciltleme, İstanbul 2013.
- Herufî, Sadî Osman; IX. Osmanlılar Döneminde Kürtler, *Kürtler*, Edt. Adnan Demircan, Çev. Hüseyin Güneş, Nida Yayınları, İstanbul 2015.
- Honigmann, Ernst; *Bizans Devletinin Doğu Sınırları*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 1528, İstanbul 1970.
- Melek, Ali; Demir, Abdullah; *Dini Değerleriyle Diyarbakır*, Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, Ankara 2009.
- Minorsky, V; Bois, T.H; Mac Kenzie, D.N; *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, Çev: Kamuran Fıratlı, İstanbul 2004.
- Münşi, İbnu'l; *Hasankeyf Vakayinamesi*, Viyana Kütüphanesi Mixt. 355.
- İlhan, Mehdi; *Amid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Sinclair, Thomas Alan; *Eastern Turkey an Architectural and Archaeological Survey*, Vol. III, London, 1989.
- Ünal, Mehmet Ali; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı(1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S. 7, Ankara 1989.
- Ünal, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitapevi, Isparta 1997.
- Tavernier, Jean-Babtiste; *Tavernier Seyehatnamesi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Tihrani, Ebu Bekr; *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014
- Zeri, Yusuf; *Sivas Qoçgiri Bölgesindeki Aşiretler Ve Zeriqiler*, Kalan Yayınları, İzmir 2007.

6. Makaleler

- Barkan, Ömer Lütfi; "H.933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, İstanbul 1955.
- Biçer, Bekir; "Ortaçağda Kürtler ve Türkler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6/6, Nisan 2013.
- Bizbirlik, Alpay; "16. Yy'da Tercil Sancağı Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Fatih Ofset, S.16, İstanbul 1996.

Bizbirlik, Alpay; “16. Yy’ın Ortalarında Atak Sancağı Ve Sancak Beyleri Üzerine Notlar”, *Tarih İncelemeri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.XIV, İzmir 1999.

Emecen, Feridun & İlhan, M. Şahin; “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I”, *Türk Tarihi Belgeler Dergisi*, C. 29, S. 23, Ankara 1999.

Kılıç, Orhan; “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 11, Elazığ 2001.

Kırzioğlu, Fahrettin; “Atak’ta Artuklu Vali Melik Adil’in Minare Kitabesi Ve Atak/ Lice Ocaklı Begleri Zırkiler, Lice Kitabeleri”, *Kara Amid Dergisi*, Yıl:2-3, S.2-4, Işıl Matbaası, İstanbul 1960.

Yıldız, İrfan; Hazro Ulu Camii, *Türk Çalışmaları Dergisi* S. 9, Ankara 2014.

7. Sempozyum ve Kongre Bildirileri

Acar, Abdurrahman; “Dünden bugüne Hetâk (Atak) Kalesi”, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri (05-06 Eylül-2008)*, Edt. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları: 9, Mardin 2012.

Azimli, Mehmet; “Osmanlı Dönemine Kadar Lice”, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri (05-06 Eylül-2008)*, Edt. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları: 9, Mardin 2012.

Dede, Mevlüt; “Osmanlı Döneminde Çok Kültürlü Yaşama Bir Örnek: XVI. Yüzyıl Mardinde’de Sosyal Hayat”, *Sürdürülebilir Kentleşme Ve Kentlilik Sempozyumu*, Malatya 2011.

Demir, Abdullah; “Arşiv Belgelerine Göre Gârzan’ın İdari Yapısı (Derzin ve Girdikan Beyleri)”, *Uluslar Arası Veysel Karani Ve Manevi Kültür Mirasımız Sempozyumu (20-21 Mayıs 2011)*, Edt. Mehmet Bilen-Şevki Efe, Ankara 2012.

Kavak, Mehmet; “Kürdistan’ın Osmanlı’ya İltihakı ve İdris-i Bitlisi’nin Bunda Rolü”, *Uluslararası Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Günümüze Kürtler Sempozyumu, (6-8 Eylül-2012 Bingöl)*, Edt. M. Cengiz Yıldız, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013.

Yüksel, Hasan; “Artuklu’dan Cumhuriyet’e Ma’müretü’l-Aziz’de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildirileri (23-25 Mayıs 2013 Elazığ)*, Edt. Enver Çakar, Cilt.2, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ 2013.

8. Tezler

Gencer, Fatih; *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

Yıldız, Hatip; *Bedirhan Bey Vak'ası (1842-1848)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

9. İnternet Siteleri

<http://kurumsal.kulturturizm.gov.tr/turkiye/genel/gezilecekyer/derzin-kalesi>.E.T: 21.04.2014.

<http://mapio.net/a/104850958/> E.T. 23.08.2016.

EKLER

1. Şecereleer

1: Işık Atak aile şeceresi, giriş bölümünü gösteren belge

2: Işık Atak aile şeceresi, son sayfayı gösteren belge

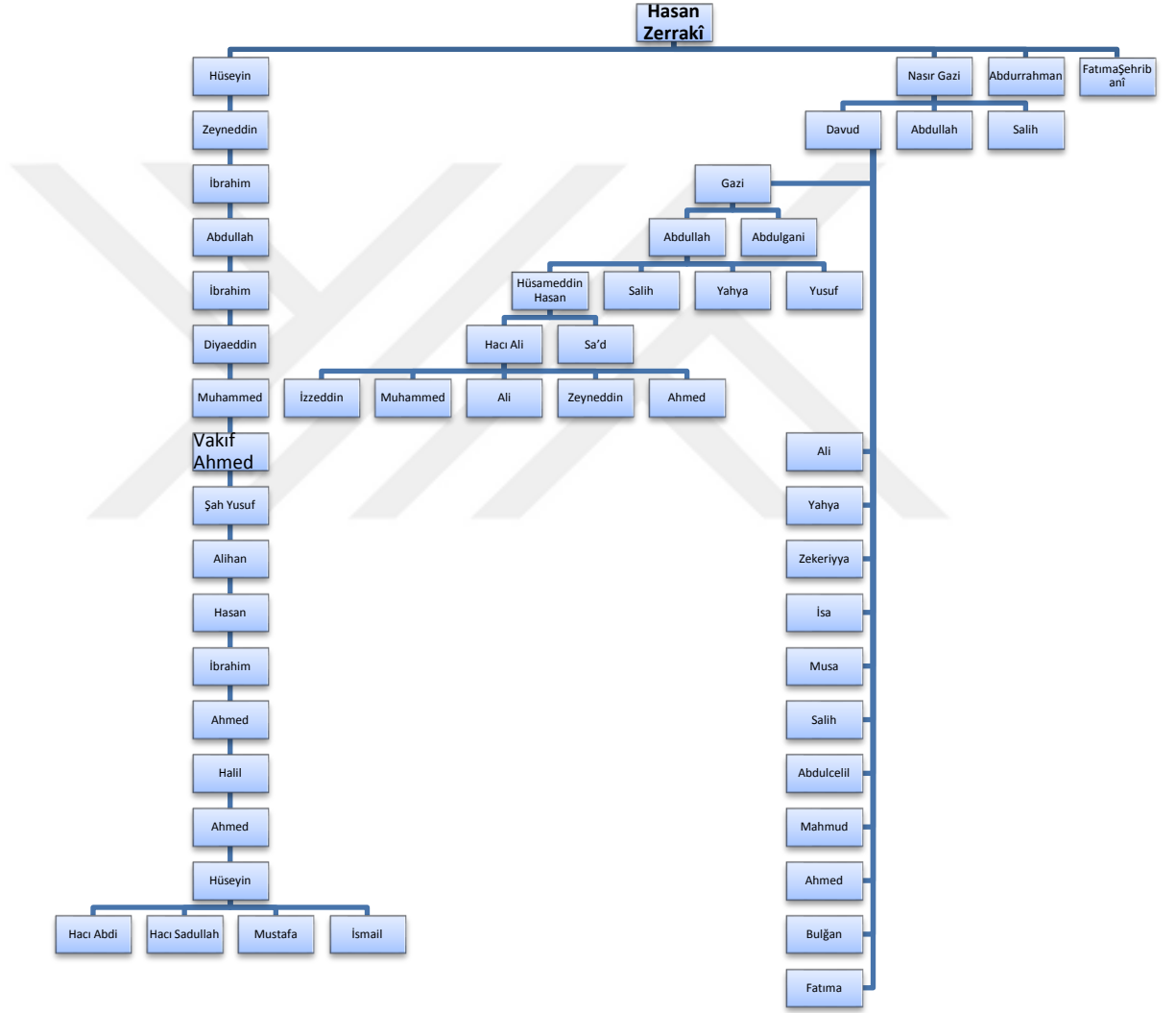
وعلى إصحاغ وعباس يحيى والحسن ومحمد بن الحسن البسات ربيعة وبريمه وأم تروقم وغمره وفاضلها
 ولم فروع وبقي من نسل ما جعفر الصادق أربعة رجال وهم موسى الكاظم وإسماعيل الأكبر والمحمّد والحسن
 صاحب الكتاب ثلث الأسباب إنا إمام جعفر الصادق أربعة رجال فالعقب أصبح قائمه رزق
 بن عويج بن عدون بن زيد بن معاوية بن هند الأسود معروف عند السادات والعلماء **بن** محمّد بن
 باؤكينة أبو جعفر **فاطم** بنت الحسن البطين على ابن بطالب قال الجوهري ومخاضة سمي البقر فبني
 لأنه نفع الأرض للزراعة وسمي محمد بن علي بن الحسين بالباؤكينة لأنه بقر العلم بقر **بن** علي لقبه زبير العابد
 كنيته أبو محمد أمه شاه زنان شمرا بنو ابنت كسر بن زيد بن شمرا بن بن أنوشروان الملك العادل وهو بنت سبع عشر
 ملكاً رأساً على رأس ونسبهم فيه اختلاف فقيل آل إسحق النبي عليه السلام وقيل من آل إسحق حتى إلى الملك
 الشيبين أرغث بن سام بن نوح النبي عليه السلام **بن** الحسين بن علي بن الحسين السبط لقبه ناصر كنيته إمام الله
 وهو يحيى بن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأربع أصوات الأبناء وخامس شياخ الزيد الشهداء حميد الملقب بالظلي
 المقتول بكربلاء وأم **فاطم** الزهراء النبوة رضي الله عنه بنت رسول الله سيد المرسلين وخاتم النبيين التي قال رسول
 الله صلى الله عليه وسلم في حقها بضعة مني يدينني بإيديها ويؤذيها ما يؤذيها يفضيل الله بفضيلها وهي
 لرضاها حديث صحيح رواه صاحب كتاب الصيام **بن** علي كرم الله وجهه اسمه متيب وكنيته أبو الحسن
 وأبو تراب وأبو طاهر **فاطم** بنت سبع شام وهو الذي أنزل النبي عليه السلام منزلت هارون وموسى
 قال النبي عليه السلام العلم كما أوجد في البيت الكعبة والصلوة الوسطى عمر ستمه وستون وعند الراوي العلماء
 غابن الدنيا والعين الخلاق وعند السادات قيل وعند علماء الراويين بعد الجبل ظهر قبره في النجف الحجازية
 بين السادات لأنه المسمى الخمر المسمى والمهند وشمس والعلوه وشمس المولى خلفته محمد والدم

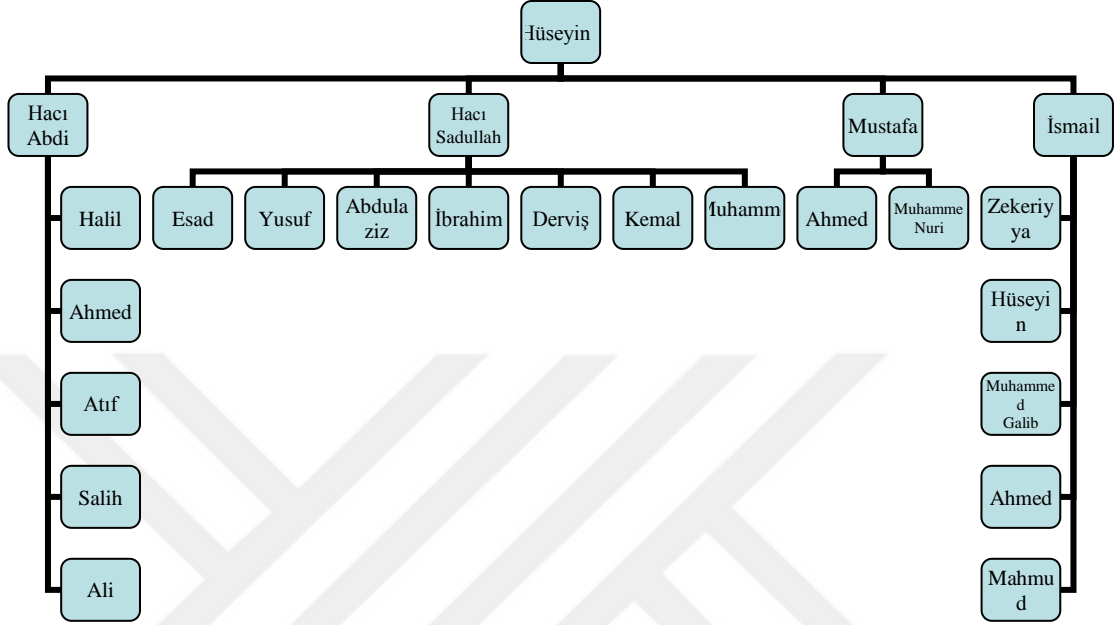
محمد بن علي بن الحسين
 أبو جعفر **فاطم** بنت الحسن البطين
 علي بن الحسين بن علي بن الحسين
 علي بن الحسين بن علي بن الحسين
 علي بن الحسين بن علي بن الحسين
 علي بن الحسين بن علي بن الحسين

أولاد عبد مناف لقبه عن كيتاب بطالب الجوهري

2. Tablolar

Tablo-1: Zirki Atak Şeceresi

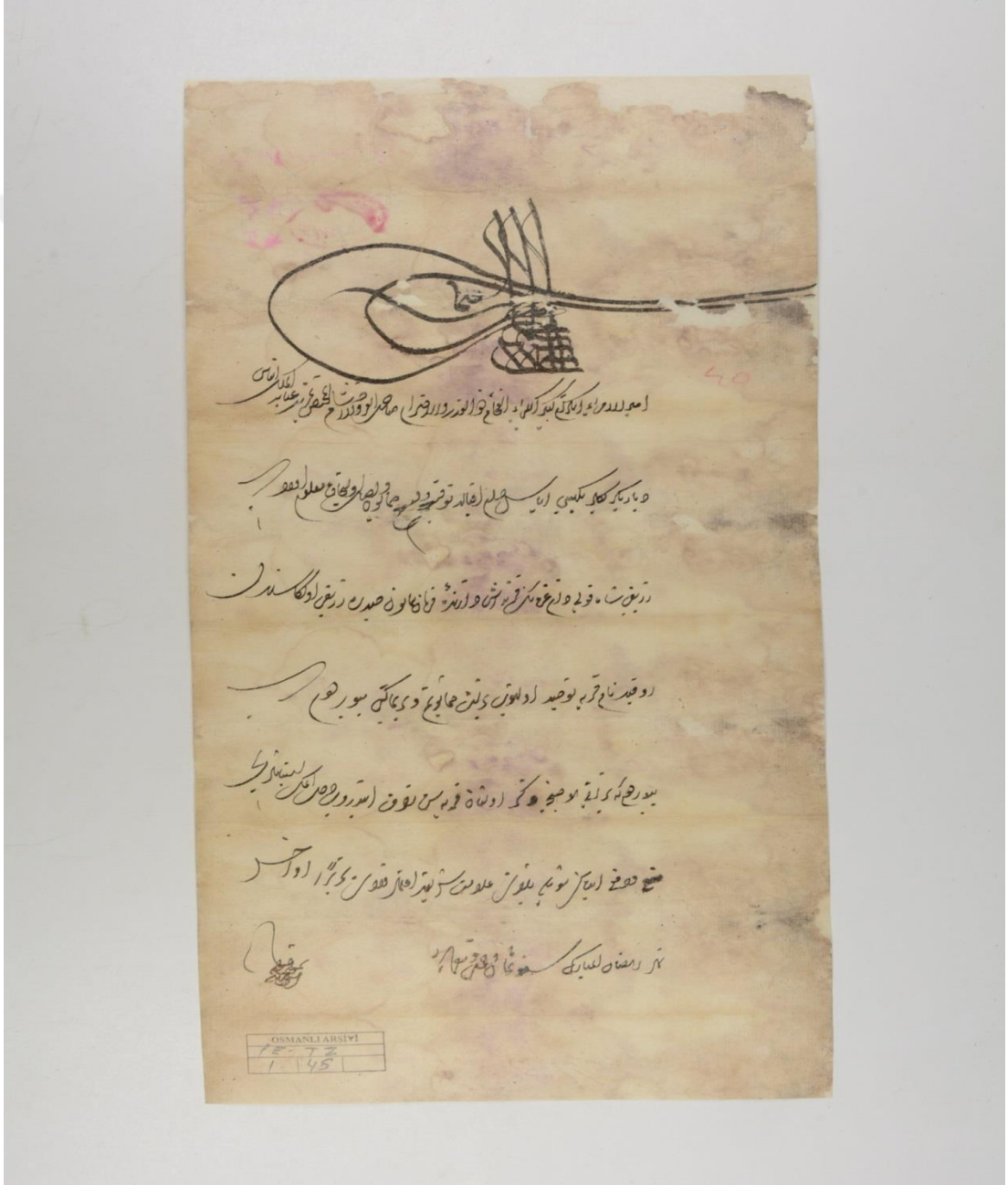

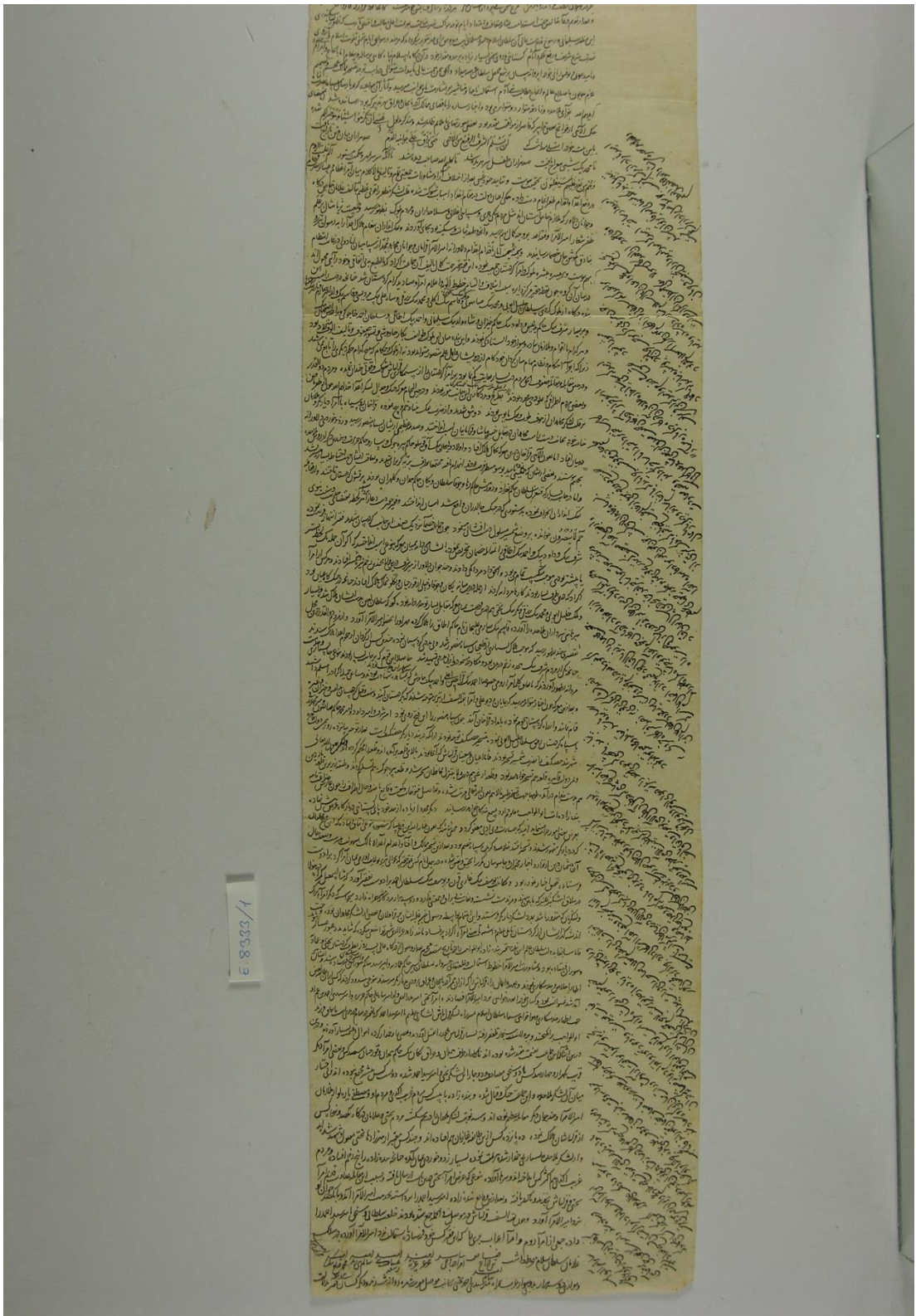
3. Arşiv Belgeleri

Belge-1: BOA.İE. TZ. 1/45 . No'lu Belge

-Şahkulu Bey'in kardeşi Haydar Bey'e Zokyer Köyü'nün verildiğine dair belge

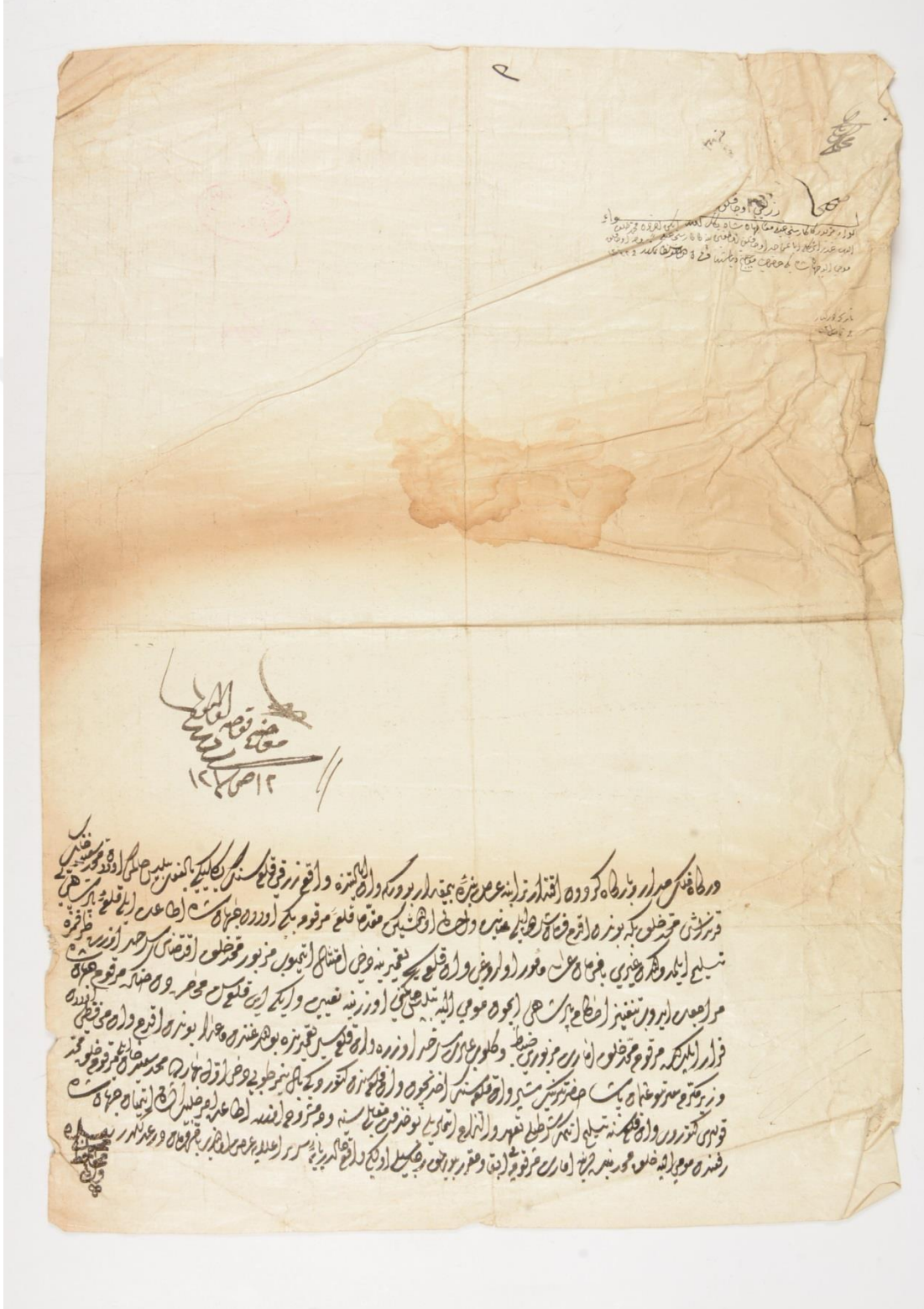

Belge-3: T.S.M.A, E.8333/1.

-İdris-î Bitlisi'nin Kürt Beyleri ile ilgili sunduğu mektup.

Belge-4: BOA. AE. SAMD. III. 110/10819, s. 1. No'lu belge

-Cihanşah Bey ve Halef Bey arasında gelişen kale tamiri ile ilgili arz.

4. Resimler

Resim-1: Atak Kalesi yüzeyindeki camii kalıntısı (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-2: Atak'ta bulunan Melik Adil Camii minaresi (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-3: Atak'ta bulunan Melik Adil Camii minaresinin yandan görünüşü
(Bilinmeyendiyarbakir.com)

Resim-4: Atak Vakıf Ahmet Bey Camii (-Bilinmeyendiyarbakir.com-)

Resim-5: Atak Vakıf Ahmet Bey Camii (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-6: Atak Vakıf Ahmet Bey Camii (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-8: Boşat Kalesi (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-9: Boşat Kalesi (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-10: Tercil Kale kalıntısı (-mapio.net-)

Resim-11: Tercil Kalesi (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-12: Tercil Beyler Konağı (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-13: Tercil Beyler Konağı (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-14: Tercil Beyler Konağı (-bilinmeyendiyarbekir.com-)

Resim-15: Diyarbakır Ulu Camii, Şafiler bölümünün ön tarafı

Resim-16: Diyarbakır Ulu Camii Şafiler bölümünün kapı kısmı görüntüsü

5-Gravürler

Gravür-1: Şeyh Hasan Zerraki'nin Emir Artuk'un deliren kızını iyileştirme hadisesi
(-Orjinal Şerefname, Elliot-332, Bodleian Kütüphanesi)

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ESNTİTÜSÜ

İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: **Zirki Beylikleri ve Beyleri Tarihi**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 88 sayfalık kısmına ilişkin 25/09/2016 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı alıntılar dahil % 06'dır.

Filtrelenmemiştir.

Mardin Artuklu Üniversitesi Turnitin adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı : Fatih PEKOL

Öğrenci No: 14751011

Programı : Tarih

Statüsü : Tezli Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

Danışman Onayı
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt DEDE

A.B.D. Başkanı Onayı
Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimi Diyarbakır'da tamamladı. 2009 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Adilcevaz M.Y.O'da Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümünü, 2014 yılında da Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü tamamladı.

